
Kaloomte

Yalok Chirix Ani Nim Xwankil
sa' Xch'och'el Mayab'

Q'eqchi'

Xb'een Tasal

Hu

Mutul ut Awa'b'ejilal Re'eb'eb'
li K'anti'

Xkab' Tasal

Li Xwaklijik Awa'b'ejilal re li
K'anti'

Texto por
E. K. Bolles

Ilustración por
NamSunny Bolles

Traducción Q'eqchi' por
Senaída Esperanza Ba Mucu

13.0.8.2.2 LC, 1 Ik', 5 K'ank'in
21 de diciembre 2020

Li Awa'b'ej Kan (K'anti') xtz'eqok ut x-eelelik toj aran releb'aal iq', b'arwi' xwan chi muqmu chiru jun oq'ob' chihab'. Li teotiwakanil na'leb', na'el chi uub'ej rik'in Mutul (och'och' pek Tikal), li taq'ahil na'jej mayab' rik'in a'in xe' ninqan. A'b'anan, wan nayehok re naq li awa'b'ejilal k'anti' naj yoob' wakliik xka'sut, xb'aan naq xe' xtaqla jun li taql cho'qre rilb'al naq li tenamit wan sa' releb'aal iq', Maasal, ka' taxaq xq'etaq rib', cho'qre laq'ab'ankil rib' rik'in li ak' b'eenil Kan, Yuknoom Cheen.

Junmay xb'e li po maars re li chihab' oob' ro'k'aal xkab' o'q'ob' (485)? (9.2.10.0.0?) Kan Kitam (70) re Mutul naj taqla aj Nacom Balam (26?) cho'qre xlab'alenkil li teep re Maasal

Li saq'e b'alam naj k'ut chixjunil li xsaqenkal xb'eeneb' li awi'mj ut li tenamit re li heelokil ch'och'el mayab'. Li saqen naj kawub'resi li saq, Sakbe juch'b'il sa' xb'en ch'och', naj xoki lix tiqwal sa' pumpukil ch'inausil ha, yoo keb' chi elk xsibél kama' tachik naq yookeb chi woqxenk, ut naq eb' laj b'eenel ke' nume'k sa' b'e'eb' rik'in xloq'om sa' xaal rix, chanchaneb' tawi' jun aj k'ak'alom tenamit ut sank neke'muululnak chixik.

Li ninq'e sa' xyiitoq li Katun re li b'eleb'. wib'. lajeeb'. Tojo'aq wi' xraqik naq eb' li junkab'al, laj k'ay neke' suq'i chaq chi b'EEK, rajsinkil ruheb' ut hula'nink. Chi sa' li jun tuub' chi poyanam a'an, neke' ta'liman wib' aj b'eenel, jun re'heb' a'an naj k'am jun chaab'il aq'ej china'us xyiib'ankil naq yo chi xik tojsa' Mutul.

Laj tiqob'anel naj t'aq'resi xnaq'ru ut xalrix sa' junpaat kama' tachik naq li saqe na tz'ub'utz re, ut rik'in li yokb' naxk'e moko ka'aj tawi' naq nalub', Yoo aj b'anwi' chi xkanab'ankil jun tz'uquk chi kaqkaq ut naq naj k'uub' na suq'i cho'q ch'uluk kaq moyin sa' li xb'e li saq chun. Li uuchil, li tqa k'ab'a'in xb'een xik'anel xul, Ki xch'e' chi yaalal rix-xjolom ut xreek'a naq li rismal jun tz'uuq sa' k'ik'.

Naq li saq'e naj taw li xtiqwal, chijunileb laj beenel neke' xjachirib' re xmuqb'al rib' chiru xtiqwal, neke'xtaw xmu rub'eleb' li che' chire li nimb'e.

Li wib' chi aj b'eenel xe'ok chi ilank ut xe'ok

xke'obresinkil rib'eb' rik'in jun li ha' yuib'anb'il rik'in joramb'il ke'b'il ixim; chirix naq xe'risi junapaataq tiqwal xtib'eleb', xe' s-seb'a rib' ut xe' ok sa b'e 'xyoob'ankil li xcha'ajkil b'eenik, li komon poyanam toj yookeb' chi ilank chi saasa chiru li tzuul.

Sa' li q'ojyin a'an, se' wib'al xe'nach'ok ut xe'ril chinajt reetalil li ninqi ochoch aran Mutul, li junjunq chi santil ut jutz ochoch saqen nakutun rikin li eetalil xaml na lemtz'unk sa' kaq, saq, q'an ut rax re li ochoch. A'ilok a'an xk'e sahilal ut kawub' ch'oolej re xik ut hulak toj sa' xna'aj, mare li xmaqel ink'a'chik ut li xk'a'uxl tawjenaq. Li aw ookeb' xsuqi cho'q xna'aj ochoch re k'im ut ch'utch'ukil uutz'u'uj. Eb' li pim ut li b'e pek iru naxik aran sa' xyanqe li ochoch uutz'u'ujimb'i'l ru. Re naq li wib' chi taql te'ok sa' xyi li tanamit re Mutul, eb' li ch'och xe' suqi cho'q saqi chun ut li junjunq chi kuukil tz'ak rik'in li najalok xb'onol chi kaq, rax ut q'an, naj k'utb'esi ru choxach'och, yosil, maraj k'a'aq re ru tnaqwi' saach'ool eb' li nimq'e maraj b'eeek chi tustu.

Li uuchil ut laj tenq se' xje'k' rib' ut chi junqal xkoheb' sa' x-ochoch cho'qre te'k'ule'q xb'aneb' li ixaqilb'ej ut eb' li xkok'al rik'in maatan ut sahil ch'olejil.

Re li uuchilej xe'xk'e're rela' kehaj tib'el wa; chirix naj raqe chi wa'ak xkana chi warinaq chiru xch'aat, a'b'an xb'enwa xtaqlak chi atink xb'an li rixaqil ut xmes ru li xrahilal.

Chi hulajaq chik, xikil lix yaab'eb' li kok'xul ut eb' li tz'i' xpuktasinkil esil sa' li tanamit, re xjultinkankil xhulajik li saq'e b'aalam. Laj tenq'anel xb'oq laj taqlre toj sa' b'e ut chirix a'an naq xket b'ayaq xq'ila' tiqwal uq'un, li uuchil kixaqli ut xko'eb' sa' li rochochil awa'b'ejink,

usta ra wan li xjunxaqalil.

Sa' xneb'alil li rochochil awa'b'ejink xtawrib' rik'in li ch'ina tuq'ixq Ix Tzutz Nic (ixq rix uutz'u'uj) ak naj b'aanu li k'anjel re mesokut xtawb'al na'jkil chirix li nimq'ehik; na na'leb'ak rik'ineb' laj b'atz'iil sa' xyiib'ankil re li kehil b'on ut naj tus ak' ramleb' ut jokan ajwi' rutz'u'jinkil sa' kabl.

Li saaj ixqa'al naj k'ut rib' rik'in naq nim xwankil, jo' chanru tzolb'il chalen ruk'in xwankil, a'b'an rik'in rilb'al rib', a'an sasa xch'ool ut ajaj ru chalen xyoolajik ut saajilal. A'an xhulak cho'q roxil rixaqil aj Kan Kitam (q'an k'iche' aaq), a'b'an xb'enwa xk'e jun ralal, xb'anaq li wib' ink'a' neke'ru chiwank xkok'al.

Xb'een xik'inel xul xna'ch'ok rik'in Ix Tzutz Nic, sa xch'cool rilb'al, xpatz' re chan ru xwan nimq'ehink re tenamit aj k'anjel chiru Maasal (Naachtun). Xb'een xik'inel xul xye ka'aj wi' lin k'anjel re rilb'al li nimq'ehink, a'b'an ink'a' x-el jo' k'uub'anb'il ut xpatz' aatinak rik'in xb'eelom, aj jolominel.

Rik'in Ix Tzutz Nic sa' xtz'e, Nacom Balam (aj taql b'aalam) sa' xseeb'al ut jun aj k'anjel na chapok jun sok re xalrix, laj jolominel re Mutul, Kan Kitam (K'anti' k'iche' aaq) xk'ul laj uuchil awa'b'ejilal. Kan Kitam a'an jun qawa'chin wan lajeeb' xkaak'aal chihab' re, ralal aj Siyaj Chan Kawiil II, ut ri aj Yax Nuun Ajiin. Jo'kan, jun rech'alal xchunla sa' choch re li na'jej cho'qre xk'ulankil k'aru li xe'aatinak wi' sa' ch'utam chi sa' jun li tasal hu yiib'anb'il rik'in rix che' b'onb'il chi saqi b'on.

Xb'een xik'inel xul xjultika li nawom ut xye naq xhulak aran Maasal, xk'e retal naq li qawa' jolominel xk'ul jalan chik li hula'; xpatz' ani a'an, xe'xyere naq a'aneb'

junsiir aj k'amolb'e jwal neke' qanaw ruheb' neke'chal aran toj Ts'iiba'anche' (b'onb'il che'), xyi tenamit reheb' komon jolominel re Kan, wankeb' aran re rilb'al chanru yo chi uxliik eb' li k'anjel.

Xb'een xik'inel xul xk'e retal naq aran Maasal xk'e rib' sa' aatin rik'in li xik'nahilok re. Sa' jun k'amol a'an ut laj tenq re xkoheb' chi tz'apam ut tz'aptz'ookeb' joqe honal xwan li nimqe naq x-el chi uub'el. Chirix raqik li k'anjel xyiitoq li Katun, li awa'b'ej re xsutam Kan xk'am xb'een xik'inel xul sa' li na'jej b'arwi' xk'ut xutaan chiruheb' li poyanam ut chirix a'an xten rix xjolom xrisi sa' li na'jej a'an. Aran nak'utun naq Maasal xjal ani naj k'am wi' rib' sa' usilal ut ink'a naraj xtojb'al xmeer xwartiyy re Mutul chiru li chihab' a'an.

Xb'een xik'inel xul xraq li xseeraq'. Li saq'e na lemb'ak chiru li neb'aan, chirix li ramleb' saqen re tuuxnoq' sa' li okeb'aal, sa' q'ojyin ut sa' li ch'anaakil wank na tawman li ochoch. Nacom Balam xk'a'uxla chichaab'il chi tz'aqal re ru naq tz'aqal chiru jun o'q'ob', li qawa' Mutul ki eelelik chiru xwanjik laj Kan ut xhelaji chiru li nataqlan sa' ch'uutaal Kan naq xiqaqeb toj sa' relab'aal iq' aran Ts'iiba'anche', b'arwi' taak'anjelak jo'k'aal chik xjonal nakanaak. Maasal a'an jun tenamit nach' rik'in Mutul, najter moojonil eb' li na'jej a'an li raatinaaleb', li loqok k'ayi'nk ut xwankil chirib'ileb rib'Mutul y Kan.

Naq ink'a k'ee'k'o retal chi tz'aqal A'an ink'a naraj jun chapb'al chi junil sa xmu kab re' k'ayibal toj lix b'eheb li rivereñas sa' li rokeb' iq' sa' li choch' taqa tojo' li ninq tenamit sa' releb'aal iq' sa' li ch'och palaw, a'an li q'ok li Kan ink'a aan qu kaw rib' ab'anan kux b'aanuhomta

xinb`aan lix xe`raj wan sa xyanq qechkab`al, aanilak ib` ut , li neke` tz`eqtanank re xbanunkil li qa`us, sa rusilal li k`ayihom.

Ut anaj Wan, na el ak` k`ab`a` sa` li mu re li k`iche` releb`aal. Yuknoom Cheen, ut sa jalan re li mayab, ut li ajaw re li nimla tenamit Kan wuanq` jun li nimla tz`okaak re li ak yoob tz`alamink. li nimla tenamit k`anti yo`chi`ajq sa`lix wuark, ab`aanan jwal tento` chi`siq`man ajsib`aal ut chix jumpaat sik`bal chanru xaqaab`ankil li ak ma`usilal ib`. Jun aj wi li ajaw winq` Kitam xtenq`arib` sa b`ab`ay eek`ahom re li xuwuaq, xb`aanu jun k`a`uxej re chix cha`pbal li naaj` Maasal, li ab`aanan chix tzeqtana xb`aan lix Ix Tzutz Nic, nax wech` lix xb`eelom jwal mama` ut na`lub` xkawilal re li nimla` yalok.

Ab`anan, naj paab` xkaux saxch`ool aj k`amolb`e re li qajom re li aj kolonel sa`chaq rab` siq`bil Nacom Balam. Maajoq`e li siq`bil`ru junaq ch`ajom re li nim xwuankil sa naaj Nacon, ab`anan xsiqe` xbaan chaabil` lix nimal cha`alil lix tibel jwal k`ab jwal nim xka`ux ut ab`anan nahulak chi`ru se`enk. Naq na`ab`ink, na` mayib`k jun xmay juneliq wuan sa re, ut jwal na ilok xsa`u naq`na aatinak, yoochi rilbal mucu`qajwitaki li aatin ut li k`a`uxl. Na aatinaq ba`yaq, ut naq naj ba`nu na aatinaq q`unq ut timil, xb`oolankil li q`usuq ut li chabil`naleb`rex chi`junil. Maajoq`e xse`ek. Naq q`unb`esink sa`keeko a`an x ajok xk`ulbal li xmaatan rukin chabil ch`oolej ut naj muq lix sail` xch`ool chuq chuqki sa lix tz`uumal lix tibel.

Nacom Balam jwal xke` lix k`anjelob`al re li yalok. Lix uutz`ujil xjолоm b`aanunbil rukin xjолоm li b`aalam. Xb`een xb`een xtelb` naxk`am lix ta k`uk`um (rismal xul). Sa`xyitok wank xmuqbal t`ikr k`uk`um(rismla xul).

Xwaklesi jun qol`ba`ix b`aanunb`il chi ru jalpaqink che` re naq li qol`ba`ix nax tz`ap chijunil x`akam. Junelik wuan jun lix may sa li re, naj b`aanu jun li nimla choq sununk xb`ook xsutink li rix joloom.

Nacom Balam rula`ani li ochoch sa` hasb` chi tustuukeb reeb li chaqal wochb`eenb` Holcanes (guerreros) rex b`anunkil li taql. Li saqe` b`aalam maji` naraq xk`utbal rib` chixjunil ab`anan naq li winqeb` naq xe`ok chi` b`eek sal i be` xyanq li aj k`iiresihom ketomj li ne qe` xiq chi k`anjelaq rukin li ixim, kum ut jalaqjalanq` k`a`qre ru re li k`al.

Jo`ka`in chi keeko, xkooeb` sa` b`ehék sa li b`e li pekil b`e li naj kul rib` sa` li tenamit ruqin jalañchiq, rexnumsikil li saq` b`e xbeen sa Maasal. Sa xytok ewu li yalok wimk yokeb chi hilank se xyaalal re inka` tepaq`ek`, sachok ha` o maraj sachok metz`ew. Li iq` aal re li k`iche` wual yamaa, kama`an aj wi li tenamit chi ru eb` jwal yamaa ut chi keeko, jwal li poyanam yoo chi wuarq rubel li saqe` b`alaam.

Nacom Balam chap` lix ch`iich` ut lix winqeb` ut xeyaalo`. Ab`aanan xe aanilak sa li be` yamyo, okan aj wi chiqb`al xwohok li tzi` chirix li tz`ak pek tus`bil ru ut toj aran aj wi xe`k`ulunk nach` sa li ochoch` saxyi` li temamit xe waklii lix xyaab`kux rukin xiw li yaab`kux re li yaalok.

Li winqeb` xe`ok chi`sa` li ochoch rukin li ch`iich pek kaw, rukin xe yalok ani li yookeb` chi wark sa lix ch`aateb`. Jwal xexchap ut xe jolk`osink sa li b`e. Nacom Balam x`ok sa li nimla ochoch ut xchap aj Kutz, li ajaw re Maasal, ani li xkanab` li yalok. Li tenamit Maasal xe xch`uutub rib` re riilb`aleb chan ru nekexk`aam li ajaw ut li xwa`chin, chanru nekex pej lix aq`ej, ut chanru nekex b`ak

ruqeb` ut chanru xe`xliq` sa musiq`ej. Lix rixaqileb` ut lix kok`aleb` xe yaab`ak, kaj wi aan xik`naxye jwal na ab`iman sa li tenamit. Chapchokeb` ut neke taaq`in ani li xe chapoqeb` ut naq neqe najtob`resin xb`een li sacbé. Tikto neke t`ane xbeen li b`e, nekeyaab`ak ut neqexkelo rismal ut lix aq` xpej`e.

Li tenamit Mutul jwal xnaw li qaru` xk`ul ma`n ut jwal jun ch`uut chi poyanam xe xch`uutub` rib` sa li releb`aal iq` re Mutul. Li Poyanam na ilok` chi najtil, sa keeko neqe oyb`enk. Ut naj li iq na b`aatz`unq ex been sa li saq`b`e, li ch`ajom Nacom Balam k`a k`ulunk` rugin kaw aq` ut bak`wo rugin jun b`atom aq re yalok ib, jun ch`e`eek sa lix rismal ut sa lix per xaab`, b`aanunb`il chi junil rugin xtz`uumal B`aalam ut lix xajonel xb`onol. Chi ru a`an, nack wank li wiinq` nim xwuankil yalaq xk`ab`a` Tseek` Peek` (Cráneo de Perro), ani li chapcho sa chijunil sa tertó li qukil t`ikr t`ort`o ut b`ataambil chi k`uuk`um re Mutul. Rix, xe Chalk jun ch`uut chi holcanes, jun junq` reeb` kelonk neb`aeb aj p`reex re Maasal.

Li jun ch`uut xe xte li be ut laj puub` x`eok sa li tenamit sa li sail choolej reeb li poyanam x`exchap xaq che kib` re xkebal mu reeb la yalonel winq ut kamaan aj wi neke xkut che kib` sa` li b`e re xkebal xwuankil re xbeeb. Nacom Balam aj k`amolb`e re li poyanam re li nimla ochoch` ut Kan Kitam ut Ix Tzutz Nic a`aneb xe k`uluk`eb`re.

A`ran xe k`ute li p`reexeb re Maasal ut chiru`eb` chixjunil xe`xb`oq lix ixi`j re lix ru`uj oq` rugin chajcho`kre naq yokeb chi rahob tesink. Nacom Balam xchap li ajaw re Maasal chi ru li rismal ut chix kut chi ru Kan Kitan re naq yeechi` re xkuybal xmaak, jwal xe

ab`iman.

Ut nat kuyeq`ta bi`xmaak laj Kutz, abanan inka naq neb`a`, jwal abanan wan a`aan wuan chok aj p`reex, Maasal inka ta raj na ru k`ab`a`ink jun aq Ajaw ut li tenamit tento minb`il ut xkub`siik rib sa lix nimal laj Mutul.

Abanan, li wa`chineb re Maasal inka xe xkul li kuyukmaak ut laj Nacom Balam xyok jolom majun xmetz`ew xyok rugin li ch`iich` re pek. Lix tib`eleb xetane kamaan li che` ut li poyanam re Mutul neke xjap`reeb re sailch`oolej` jwal naq nekex kamsi li jun junq chi p`reex. Jun naq ki nume xchooybal li ka`yank, li poyanam japok`eb re x banaq Nacom Balam, re li winq aj yalook ru re li saqe, re li eechanink re Maasal ut abanan re li winq re Li Ajaw re Maasal.

Ix Tzutz Nic naq nujab`resinq rib ut li k`aak`alen li tenamit re wanq`eb. Chixjunil li sailcholej re laj Nacom Balam ki xku`naa Salix chool aj Kan Kitam ut naq xjot jun kaqal jwal ra naq tento naq b`irok saxbeen.

Nacom Balam xkul nabaal chi maatan sa li rochoch naab`al kutan re li echanink ut toj xjunes wuan, nab`al chi junkab`al xe`k`ulunk chi ru aan rugin re sumlaak, aan na tz`aamaank rugin Tseek`Peek` ani li najtaw xch`inausal li ixq.

Nacom Balam Wuan li ika`us sa lix chool rugin li nimal, re x`hulak rugin, abanan a an naraj xnaubal ut xbaan jun kanjel rugin Chilam o aj eek`. Li mayejak x banu sa li rochoch ut kajwi laj Tseek` Peek` ut lix ko` laj Chilam abanan naj ten`ka`. Chaab`il li mayej xe`xkut chiru laj Chilam; abaanan li winq mama` xkut li b`uuleb` banunbil rugin li kenq` bombil` jun pak`al.

Moqon naq na kuxlak sa jun paat, laj chabil chol

Chilam xye` naq li kamsinb`il Ajaw re Mutul, Nacom Balam naq kamaan ajwi kul choq aj jolomil tenamit ut kamaank aj Kaloomte Balam, laj jolomil reeb li Ajaw. Kamaan ajwi xye xkab` xmatk` naq chiru jalaak, naq jun aj eechej re lix naaj Mutul.

Li Ch`aajom Nacom ut laj ilok tenamit saa eb` xchool rugin li esil rugin xkalajenaq ut sail xchool re lix kaux, xyiib` lix sumlaak rugin li t`ujixqo` laj Chilam, aan lix k`ab`a Ix Ch`upul T`u`ul (Dama Conejo). Jun ajwi b`aanun`il li utz`ujimb`il. Ut taqlank hu rex bokbaleb` chixjunil li tenamit re Mutul jwal kamaanajwi li poyanam xbeen. Sa xkutankil li Sumlak chixjunil li ixq` xex ch`utub`rib` sa li neb`aal sa li rix li ochoch re aj Nacom. Li Iq` sa jumpaat o`k li sib` q`eq re li iq yochik xujaak ut li b`ook re li tzekemq li kejj.

Lix nimal ut li tijok ut li nimq`e la yaalok rugin chixjunil li nimq`e re li ajaw, lix nimal laj Nacom Balam jwal nim ut xjulak chixjunil sa rochocheb re Mutul.

Jwal sa li Sumlaak, laj Nacom ch`a`aj lix yuam li ch`ajom naj xwuan xjunes ut sa li neb`ail ut xwaan sa li ochoch yebil re xbaan aj Nacom, ut lix Ch`upul T`u`ul xsiik xna`aaj chirix li rochoch lix yuwa laj Chilam. Abaanan jwal inka naqe xikiq xkulbal lix wixaqil Sa rochoch. NACOM BALAM jwal naj numsi lix kutan rugin lix Holcanes naq lix Ix Ch`upul T`u`ul naj xk`am lix wua ut naj kanab`sa roqebaal, narabi` lix yaab xkux lix B`eelom ut lix wochb`een, Tseek` Peek` chirix li ileb`aal re tuux noq`.

Octubre, chihab` 486, Chak Tóok Íich'ak II (10) k`uub`ank li mayejak re li ok`leb`aal sa li wankilal.

Jun chiab chirixchik xchapbal li Maasal, Kan Kitam ut Ix Tzutz Nic xexkauresirib` choq`re li mayejak chok re li ch`i`p Chak Tòok Íich`al II (Gran Garra de Pedernal), re naq li poyanam texnaw naq aan k`uluk aan t`kul rusilal li maatan.

Li Ch`ina`al xk`ab`a`ink lix k`ab`a li junxil Ajaw li inka xraj laj Teotihuacan, Ut Ab`anan lix k`ab`a inka xke lix wuankil lix junkab`al ab`anan li Ch`ina`al xyoola rugin inkaus xtz`uumal e, nayemaan naq xbaan laj Kan Kitam ut li Ch`i`naal jwal maka lix kawilal.

Laj tij xq`ut chanru texmayeja li Ch`i`naal li lajeeb chii`ab` li inka sa lix chool rugin li xexyehe naq tix pej chut xchaal winq ut eel xkik` chirueeb chixjunil li poyanam. Sa lix kutankil li mayej rex banunkil li tenamit xch`utub rib sa xyi li tenamit nujenaq ch`i xtibel wa ut naabal chi jalanqjalanq nimq`ehik sa junajil. Aq`uninb`il rugin li t`ikr , Kan Kitam ut Ix Tzutz Nic xb`een Sa li mayejak sa li Ochoch li ajaw. Aran, Chak Tóok Íich'ak II Ilok sa eeb` sa li ochoch re mayejak na el li sib` sa choxa. Li Ch`i`naal xok xiw inka xraj six sal i eeb` pek, abanan laj tijb` xexch`ap lix telb` ut nekexk`am sa tertó jwal naj chajre ut naj ke lix metz`eu. Kan Kitam inka xilok chirix ut xpak lix xutaan. Sa tertó re li ochoch pek ut Sal i ochoch re mayejak, li ch`i`naal inka Naru` chi eekanq, ut laj Nacom Balam xyere laj Tseek`Peek` jwal najnau nak aan li ak ajaw ut inka li ch`i`naal li maka lix kawilal.

Li ch`i`naal xniman rugin chixjunil li usil naleb` ut li

sail kuan re jun ralaal li Ajaw aba`nan li sail kuank a`an aj wi li inka us` ut aan naraj li chabil wank ut ki xniman rugin ixq sa li rochoch li ajaw, ut naj inka xraj li kiru raj nabanuman sa li rochoch li ajaw ut li junchik li ch`i`naaleb. Kan Kitan wuan jwal b`abay lix kuyum rugin lixwalal ut lixwalal maka aj wi lix kuyum rugin rib`.

Li Ch`ajom al lixwalal li ajaw naj kanab xnaaj li b`atz`unb`aal b`olitz rugin lix b`een xjoch jwal naxke li saqe najke lix maa`k re inka naraj na xik yoob`k. jwal sa lix chool naj na ilok jun seeraq` ut li q`ehil sa ochoch li ajaw ut sa ochoch li mayejak.

Ut abanan kenume li kutanq, jwal q`eq naraj naxnaw li najter ixq ut winq ut li karu li nawman chirix li chahim.

Abaanan rugin lix tibel maqa lix metz`ew ut rugin lis ch`ool jalan, chixjunil li poyanam sa xch`ool rugin k`un lix chool, abaanan inka na wulak chiru laj k`anjel ut rukineb laj tz`alamink chajcho`k re; abaanan jwal b`a`yaq ch`okreeb` li ch`ajom xbaan inka saeb sa lix chooleb` ut maka rajb`al.

Ch`ok re laj Nacom Balam, lix aatin xye`e re ch`ok re li tenamit Mutul, ut xnume li chihab` naj ut rugin lix chool q`unq`un ut b`ayaq ut b`ayaq na sach`q, ut inka naraj laj Chilam jwal xke lix chool ut naj jach sa lix chool raj lal kutanq. Ut lix rahom re Ix Ch`upul T`u`ul Abaanan xsach` ut kajwi naril maka lixtz`aq. Jwal aan ajwi naraj lix b`eelom ut rugin lix inka us lix b`eelom, a`an naj kuylix inka us sa lix chool, re rilbal ut naj tenq`a, re nak q`unb`esink ut wuan xraoom. Abaanan, chirixchiik Tseek` Peek` wuan aran ut anchik wuank sa kutan q`eq ut saqenk`.

Nacom Balam jwal na rek`a naqchapcho, kamaan li xul chapcho, abaanan junelik naxye rugin inka sa xchool ut

rukin josq`il, abaanan kamaan ajwi ak yu`am, a`k ut jwal narain lix chool. Rukin li matk` mayej aan waank ut li wixaqil xnaw li waank.

488?, Xkam Laj Kan Chitam (Kitam?) (73?) ut Chak Tóok Íich'ak II (12?) li Ak` Ajaw.

Nacom Balam xnaw naq toje xhulak lix maatan sa lix kutankil naq li ajaw xtawe kamenak re Masaal, Kutz, Ix Tzutz Nic. Ix Tzutz Nic xye re aj Nacom Balam naq li xtib`el re naq chik xna`aj li kamenaq sa` li ochoch, xpatz` naq ilman ut tex kam xt`ibel wu rajlal kutan, jwal kamaan naq li ajaw yo`yook re naq kamaan inka tex naw naq li ajaw qi kam, re naq li wuachineb` inka tex naw naq xkam.

Ut Abanaan, kamaan aj wi, li esilal xhelok sa b`e ut k`iila kutan, Maasal xaqab` li ak` Ajaw, ut li junajil rugin li tenamit Yuknoom Chen re li tenamit re Kan xexjunajirib`. Sa chixjunil li tenamit, li esilal naq maka lix kawilal laj Kan Kitam ut xbaan naq li tenamit Maasal maqa lix kawilal.

Li qeíl kutank apusink sa xbeen li tenamit ut li poyanam naj baanu lix kanjeleb`, na eqaq jun li xiw, xiw naq na reqa jun li preex naq naa kulun laj yoob. Kan Kitan ril naq abanaan wuan jun li maatan ut xbokeb` li poyanam naq te yalok, abanaan inka wulak chiru Ix Tzutz Nic.

Ut jalank sa junsut, Kan Kitam xch`utub jun li nimla poyanam puub` wuankeb li ch`ajom re lix ch`och ut li tenamit wuankeb sa lix sutam re Mutul, jwal jalan re li b`abay ch`uut re laj yaloonel Holcan re laj Nacom Balam roksi eb chaj. Sa jonal ain, li k`akreru lix oqsiman rex aq`uninb`il rugin rix li xul ut b`onleb`; ut abanaan li jun jun xke lix ch`iich pek. Lix raq` li ajaw x rix xnums li halaw ut lix jolom re utz`u`ujil rismal, ut lix peren utz`u`ujinbil rugin xk`uk`um rax re li q`uq`.

Rubel li lemtz` saq`e b`aalam, rugin lix sail cholej re eb

li poyanam ut laj k`ay sal i be`, li reetalil b`aatal rukin xk`uk`um re Mutul xe wakliik sa choxa, ut lix ch`iich pek sa iq`. Jwal nab`aal chi xukub ut wajb ut b`ichank abaanan Kan Kitam xchunla Sa xtem li ajaw rex keebal xwuankil sa xbeen li poyanam re Mutul.

Chirix li ajaw chaq laj Nacom Balam, li winq aj qeol na`leb` ut xjolominel laj puub`eb, jwal xexbeen naj kam rix xul ut xk`uk`um kamaan aj wi li ajaw, abaanan sa babay. Mayib`k jun may ut b`anyoxink li poyanam li saebxch`ool. Chirix aan wuan laj Tseek` Peek` ut li Holcan, li jun jun aan saebxch`ool ut jwal kaw xtaaqqekil laj Nacom.

Li tzoltzookil poyanam elq` sa li tenamit jwal chabil ilok ut re li ab`ink; li k`ac`reru inka li aatin h`asb`il, Kan Kitam xraj naq li wuachineb re Masaal texnauw naq yo ch`ichalk jun chajkilal jwal nim, ut te wuank lix xiw ut inkasaxchool. Ut abanaan, li poyanam puub neke sach sa li k`iche`. Ix tzutz Nic xke liruk, xiw sa lix sa` ut na sutin lix jolom.

Li ak ajaw re Maasal ut li qawa chineb xe xaqab`aan jun li tzuul rubel rok li awimq ixim chirix li tenamit Maasal rex kulbal aj Kan Kitam. Aabanan li poyanam lin inka us xnalebeb` rileb`nak nabal li poyanam saxchixjunil rok li tzuul, nujenak sa ruutaq`a. Abaanan jwal laajeb mil ajwi lix nimalli poyanam laj puub, xe reka naq baabay, jwal nim aneb`.

Li Poyanam laj puub jwal tuqtu wuanqeb` re inka tex sach` lix kawilal rub`el li saq`e Baalam jwal nax k`at chixjuni li wuan chi ru abaanan xtaqla ruqin laj nacomes re yakok li tuqtuukilal rukin li poyanam. Li ch`och na k`at, laj nacomes neke k`at li roqeb` naq neqe beek ut nak nekex ch`e` li ch`och` ut li pek naq neke xin sa ruutaq`a ut neke

b`anyoxink. Li aatinak li poyanam, abaanan li Maasal inka ta muxek ut kamaan ajwi laj Mutul.

Laj Nacomes neke chaaluk` rugin li chuut laj puub ut jwal neqe xch`aj re li yalok ib` ke wuak`li sa li ruutaq`a ut jwal naeekan sa li k`ich`e a li neqe xqe lix mu li poyanam re Maasal, Kam Kitam xbeen chi xik sa yalok `ib` ` sa lix chunlebaal ut xyere aj Nacom Balam naq xiq sa tz`e uq ut aj Tseek` Peek` nak sa seeb`al uq wuanq`. Sa li xyaab`xkux li wuajb` ut xukub` li na eek`ank ut laj Mutuleb` xok ch`i beek ch`i ru. Li sailchol re li ajaw jwal neke wulak chi ru li poyanam winq jwal saeb sa lix ch`ool ki maka chik li xiw rukineb ut koxlaq. Li sail choolej nabal jwal li winq wuankeb sa tz`ol xe el ut xqoeeb sa aanil chi ubej li poyanam puub re Maasal ajwi rilbal li naq neke t`ane, nawuan xkaqal rex komon ut xtiqisinkil ch`ir u sa jumpaat.

Ut naq inka Naru wuank li tz`ol, Kan Kitam xkam lix ilol ru rix re yalok rugin Maasal. Ut inka na risi li rilob`al sa xbeen li ajaw re Maasal ut lix ilol ru ix ne kex tikisi lix ch`iich rugin lix kawilal jwal nim chiru li inqa us lix nalebeb` chiru Maasal ut ok chi k`ehok naaj ut xko o chi rix.

Li iq` re li najej na nujak rugin li xyaab` xkux ut li choqnak li poyanam re Maasal; jwal nim lix wuankil, Kan Kitam xko ch`i ru ok sa chi kaw sa li kolbaib ut xchapbal li ajaw re Maasal rugin nim xwuankil xa jumpaat ut chi us, Nacom Balam xke re tal nak li tz`ol saxyi xko jwal chi ru abanaan wuankeb sa ch`aaj. Ut sa jun paat xkol li Ajaw ut xkebaal lix nimal abaanan jwal nim li wuankil inka xraj naq inka x`abinq ch`i xik ut inka xkanab lix komoneb`.

Kam Kitam xko jwal chi ru ut ki xjach`rib sa chuut re yalok; li chuut re Maasal xtz`ap rib chi rix aan. Sa li najtil

Nacom Balam xril chanru aj Kam Kitam xril naq xtz`ap ut xtz`ap ut jwal na ril, rugin ilobal jwal inqaus. Li Ajaw xsach` chirix li t`ikr re li winq puub ut li poyanam in ka us ki xtzap ut li tem re li ajaw xtane ut xs`obe sa kaaq chiich`.

Abaanan xsach li ajaw, Nacom Balam xkana chok ajkamol be re li chut aj puub re Mutul, ut xyere naq te xik xkolbal lix yuam re li winq anili inka xk`ehok.

Xex ch`utub rib ut xe yaabak chirix lix kamik li Ajaw re Mutul, ut Nacom Balam xchutub li tzol re laj puub ut jwal inka us li chuut laj puub re li inkauseb, xtak`la li yakok ib` re xkolbal lix tib`elej re aj Kan Kitam re xik ch`ijunajwa. Li chuut laj puub xe tz`ekoq re Mutul xe elelik sa ruutaq`a re yalok ib ut lix elelikeb`, li poyanam li neke ilok xe ketok rugin li pek ut ch`ajeb re ut neke hob`ok kamaan li tz`ii li wuankeb s abe.

Li ixk re Mutul, nekexnaw naq inka us xexkul lix winkeb, neke o`ybenik ch`i inka sa lix chool sa releb`aal iq` re li tenamit, neke musiqaq`chi us ut nekex kuub li chalre. Li xchuut puub kajwi chinaj li sacbè ut abaanan li ixq re Mutul xe alinak xkulbal ut sikbal lix belomeb` ut li ralaleb`.

Japok`e ut railholej jwal nabal sa li be naq ilman li mamenaq omaraj rabinkil lix se sach`. Chi jun junq li ixq naq inka x eril lix rahomeb, xe yabaak ut xe xpatz`i b`ar xe tz`eqtaanaak.

Li tib`elej re aj Kan Kitam k`amb`il sa jun li tem yibanbil sa junpaat, naq ki ril Ix Tzutz Nic x aanilak ut xkut rib` sa xbeen li Ajaw ki kajwi li tib`elej li maka xyuaam, ut jwal chu ut inka us li sununkil.

Li poyanam re Mutul jwal keeko; na ilman naq li chuut Kan jwal nim lix wuanakil naq ki xkamsi li Ajaw, wuan lix xiw. Abaanan aj Nacom Balam wuan lix jolom chi nim

xwuankil li rilobal li poyanam naj sik lix metz`ew, abaanan chùunchù sa pek, Chak Tòok Lich`ak II, yaabak chirix lix yuwa ut chirix Mutul.

Tikto, jun chuut aj kehok naleb` re sikbal juna k Ajaw re Mutul. Sa li Tenamit; sa nimla och`och xe aatinaq naq aanjel ru jun li Ajaw kaw re wank, li inka us sa relebal iq. Re beek s abe, li Nacom narabi li chuut chan ru xyebaal re Kaloomte Balam (Jaguar Gobernante Supremo) ut chixjunil li ilobal sa xbeen neke xke rugin oxlokink. Ix T`u`ul xsao xchool naq ki ril lix b`eelom jwal sa lix ch`ool, abaanan maka lix raaom, na numsi chi q`eq ch`i wuaak rugin lix kehol naleb Tseek`Peek`, ut ajwi naj ulanì x yuwa laj Chilam re xpatz`bal xnaleb`.

Xchooybal xbo`k aj Nacom re xkebal naleb sa chuut re li ak Ajaw, jwal sa lix chool ut inka xye li naj kuxla. Laj kehol naleb` xtikib` li ch`utam rugin li koq tenamit re li jwal nim temamit li chuut xyere nak karu lix kulman ut wuan us nekexye re aj Nacom Balam re xkolbal li tenamit ut lix nimal; ut abaanan, Ix Tzutz Nic xye nak li ak ajaw re lix chuut, najteril na`leb`ut li jun jun chi naleb. Ut li raatin jwal xkulman ut saeb lix chool li chuut. Jun chi jun xexye naq laj Chak Tòok Lich`ak II ak Ajaw re Mutul. Li ch`iip aan laj Nacom Balam.

Ix T`u`ul inka xkuxla li kiruxkulman cho`q re lix beelom sa ojyin. Abaanan chirixch`iq rilbal sa ru aan, ki musikak jwal nim ut xmuq` chisa` aamej. Li ch`och` sek li jwal na ril ut naj rà xpeje chiru li tz`ak. Li wua xyiib choq re lix beelom x osok sa ch`och. Lix tib`el xzak`e, chirix na abiman lix yaab xkux, abaanan naj sik xkolbal rib sa lix kaux naq lix tib`el tkamk, jwal tkul lix kamsinkil chi us lix ch`ool.

27 re eneer re 495 (9.3.0.0.0) Nimq`enkil re Rox Katun

Li tenamit re Mutul nimq`ehi li ak Ajaw, Chak Tòok Lich`ak II, li xe xyere li wuan lix naleb xbaan lix nawom ut li x`k`unil li naj kut. Li chajom ajaw nawulak chiru xyibankil nimla ooch`och jwal nax xokeb poyanam re li k`aleb`aal re xbanunkil nimla ooch`och re mayejak ut li nimla be jwal anjel ru li naok li k`ay ut li jalanjalank chi chuut re li tenamit. Kamaan ajwi li tumin re li kanjel rugin laj yakonel chixjunil sa li nimla tenamit, nabaaleb li poyanam li neke mayejak.

Li nimla kanjel re li rox Katun xbanuman sa wuqub` xk`ak`al re eneer re li chi hab` o`laju ro`k`aal xkab` o`q`ob` (9.3.0.0.0). Mutul naj xnimarib rugin lis nimla ochoch re mayejak abaanan ne kexke li xxajtesink ut li mayej, jwal neke xke li wua chabiil. Li be jwal naabal ch`i poyanam aj mayej neke ch`al xkulbal osobtesink ut laj kay neke xsik li tumin. Jwal xe tawa xbaan li beek, li junkab`al neke wulak sa lix okebal re li junxil aj ochb`een re xsikbal li naaj. Ut li winq neke chunla sa rokebal re atinak re lix kulman, li ixq nekex ke sera`q sa komonil ut li kok`al neke b`atz`unk sa rix li ooch`och.

Abaanan sa li jonal naq li nimkè, li poyanam neqe xik sa ochoch mayej re li acrópolis re mayejak li ixim ut jalanq jalanaq li k`a`reru. Sa li kayiil laj yakonel nekex yeechi` li tzoq li kakaw, jwal jalanq jalanq k`a`reru sa jalan ch`och` kamaan ajwi li atz`am ut li xyaal kab` re li najej Yucatàn, chabiil chiich pek re li ch`och tz`uul taka.

Li ixq, nekex loq li noq` b`onbil re kemok, kamaan ajwi nekex loq chixjunil kaman li kukb` yibanbil re seb`, li

kok`al xeloqe lix b`atz`uul kamaan li xilbe` o maraj
b`atz`uul seb`re koq xul bakbil rugin kaam. Laj yakonel re
li kayiil nekex kayi ob`en rugin ra ik, kab re tz`in rugin
xya`al chaqkow ut kab re putul ut k`um ki rugin xya`al
kab`.

Rugin li poyanam rugin lix lok`om ut lix wuaeb`, laj
ajsib`aal u xe take ch`i kutbesink rex eetz`unkil laj Nacom
Balam ut Chak Tòok Lich`ak II, jwal chaabil li se` rueeb li
poyanam.

Li K`anti` nachalchi xkuxbal aj Mutul,
¿k`aru t`qabanu?
¿Waayi`chaq li nimla Nacom Balam!
li K`anti` naraj xkoqb`al li maal sa` xb`een.

Laj Chilam ak xyehom chaq ani raj chi awa`b`ejil,
Abaanan laj Nacom yoo chi oyb`enink,
Chak Took Ichaak aah ki taaqink re
naq najkutan xhulak laj Nacom Balam.

A`an t-raj awab`ejink-re Mutul
ut t-raj xtz`ib`ankil lix k`aba` chiru pek
xk`ulub`aniiq xkun b`arban lix na`aj
Ut q`unaq xch`ool naq t-aatinaq.

X-junes sa ochoch lix Ix Ch`upul T`u`ul,
Sa lix telb` maka lix qech`alalb`ejil,
Naq naj k`erib sa xb`ehil li chayim,
¿A ni tawi` chik t-k`uluq li rahilal?

Rugin chixjunil li xketman eq`ela sa li k`ayiil, li winq

jwal yalek ut puktasink sa batzunk bolotz chi q`eq. Abaanan q`ek`o jun li batzunk sa junjunk li oq`yink re li chuut, ut rugin junjunk chi batzunk, na wulak nabaal chi poyanam ilok jwal na nujak li batzunlebal yibanbil rugin li che`, ruq che` ut xak mokooch jwal neke xujluk rugin li aalok re li poyanam.

Lix choybal li batzunk, li b`oqb`il jwal chabil lix najeb xbeen li tzak re li batzunlebaal bolotz oq; sa xyi wuan li Ajaw nima rax ut li xko a an lix ka`ba Ix Chak Mo` (Dama Guacamaya). Rugin li sailcholejil re li wuajb xukub chiich ut, Chak Took Iich`ak II xwulak, b`iitche (cinturón) re che` naj bat xbeen mak`ab, ut li roq bat rugin rix kej. Li poyanam ne ke raj, abaanan Nacom Balam xkut rib sa chuut re batzunk bolotz oq ut rugin jun li may sa re, ut li poyanam nekexpatz jwal kaw nak li ajaw.

Nak laj Nacom xril naq li xrab`in Ajaw xeil, aan xraj nimankil rib chi ru aan.

Li Ajaw re Nima Rax xchap sa xbeen jun nimla b`olotz re huul ut kut chisa` li xtepaal batzunk.. jun chi jun laj batzunel xex batzunle li bolotz rugin li biitche ut xex tak`la sa chixjunil li najej.

Chak Tóok Íich`ak II xyal batzunk abaanan Nacom Balam xke lix nawom ut xke chi alinak chi kaw li bolotz, naq Chak Took Iich`ak II inka chic xruaan rilbal lix naaj, Nacom Balam xtak`la li bolotz naj rugin libatzunlebaal, xkebaal xkomon xpuunt re te eechanink. Jwal li poyanam li xex k`ei xex eechanik jwal chajeb re xban sail choolejil, li xe tz`ekok xex kanab lix tem. Abaanan, ni rugin a in laj Nacom Balam kuxwulakta chiru Ix Chak Mo`.

Sa li ochooch, eb laj kanjel xex chutub rib sa li ochoch re li ajaw re rabinkil laj kanjeleb ut re xnawbal chokre li

kay. Naq xex numsi li Ajaw re Nima Rax, Nacom Balam xyeebre li wuchineb re Mutul naq tex yib lix sumlajik rugin aan ut lix rabin li Ajam Ix Chak Mo` re te chut`la rugin li tenamit Nima Rax jwal nimak. Abaanan lix Ix Tzutz Nic xye naq li Ajaw, li sumlak re li xrabin li Ajam Ix Chak Mo` rugin li ralal Chak Tòok Lich`ak II li sumlaak ain inka us chok reeb.

Sektiyemr, 504? Ix Chak Mo', Xb`een Wixaqil li Ajaw, Xyo`laak lix Ix Kin. 508, Wak Chan K'awil xyo`laak re lix xkab` wixaqil li Ajaw, Ix K`ab

Ix Chak Mo' jwal aan x been li wixaqil re laj Tok Ichaak II ut xyo`laak x been lix rixkaal jwal nax ra, Ix Kin (Lady Sun) sa lix kab`re sektiyemr re 504, jwal wuan li chiaab chic, jun chic li sumlak wuank re nak jwal nim lix wuankil wuank laj Mutul jun xkab` wixaqil li ajaw, In K`ab (Dama Mano), naq wuank lix ralal aj Wak Chan K`awil (jwal na ril aj ajaw Kawii, lix been li ralal winq li ajaw, abaanan naq xbeen li wixakil re li ajaw re Mutul, Ix Chak Mo` maka lix sowen ut ch`isalik chool xraj li ralal re lis komon li wixakil re li ajaw toj saaj nak wuan li ralal li ajaw. Ix kin, kaiib chi`ab` nim chiru li ras, xnumsi rajlal lix yuam batzunk rugin lix kachin winq; sajunpaat li na`bej xex tz`ol rilbal laj Ix Kin abaanan t`ril aj Wak Chan Kawil b`atwuank.

Ix Kin naj xiq chi beeq raj lal kutanq sa be re li tenamit rugin li Ritz`in sa lix yitok. Yialak ani poyanam naxkul chi chaabil. Na xik sa li kayiil re rilbal lix lok`om ut rilbal laj yakonek nekex ke xwua. Ju kutan xkooeb sa jun li tzuul chi rix li tenamit. Li chinaixkaal xtaw jun li ochoch pek ut ilok chi sa. Nak li rilobal xril ch`isak`enk xex taw li kok ralal li Baalam. Naq xril, li qokal xe sao lix chool ut xkooeb timil sa najej aan.

Chirix chiq aan, Ix kin yochi xikbal utz`uuj sa pim, xchunub li k`uula`al sa mu re li xton che`; naq sa li bee sa chaalk, ril jun li baalam beek chiru li k`uula`al naq xakxo xbaan lix chinausal li xul aan nab`aal pay ru lix bonol ut

mu kotko xak li che` saxbeen.

Li xul jwal ruujenaq re ketok abaan an xchap jun ruq li che` ut chaj re, naq li baalam xril chiru a`an ut joch lix telb`, abaan an xsak chi kaw sa xjolom. Li Baalam xkochirix, abaan inka xko`o, ix kin xwuak`lis li Ritz`in ut xa`linak sa tzuul war li aj k`iiresihom ketomj xtaweb` ut xkameb`sa rochoch; aran xex xchaj ut xex tzap lix yok`olal rukin aq. Naq ke suk`i, Ix Chak Mo` ut Ix K`ab x eril li kok al; li kawilal re li Ix Kin xab`iman sal i tenamit.

510? Xkam Chak Tóok Íich'ak II (24)

Chak Tóok Íich'ak II xretzu aj Nacom Balam naq naj chutuub`rib; li Ajaw maka naraj re li puktasink laj nacom ut naxkuxla re laj kamonel be re laj puub re Lajeb`roxx`aal chiiab` abaanan inka salix ch`ool. Abaanan naq aan kixye naq inka us chalre chok re li tenamit Maasal.

Laj Nacom naq xyere li ajaw t`kamok li be sa li yakok, naq li tenamit wuanq jun lix kamolbe mak`a lix kawilal; xyere ajwi naq li yalok wuank chi q`eq kamaan ajwi xex b`anu lajeb` Xk`ak`aal chiiab`, sa lix jonal chabil li naleb`, li ch`ajom al jwal tustu ru li b`anuom xyereb`.

Ch`i q`eq li yalok, Ix Tzutz Nic, Ix Chak Mo` ut Ix K`ab xe ch`uukink chi q`eq chixk`atk` aj Ix Ch`upul T`u`ul, xyechinkil sununkil kasxkan pom ut yochieelk xkikel sa lix xik re xkebaleb x wua li winq wuankeb xchiich. Jun aj k`anjel xok chi sa rochoch rukin jun xaar re keok ha` sa ochoch. Ix Kin naril aj Wak Chan K`awil naq tane wuarenaq sa ruq. Aan neke atianq se hasb ut nekex k`uxla chan ru lix rusilal laj chack tok Ichaak II naq xwulak Maasal ut xtikibankil li yakok ut nekex patz`irib naq jo`ke texchoy.

Chi q`eq, li rixakil wuan lix xiw, li jun chik najke lix metzew. Li jun na yaabak, li jun chik kojaban lix chool rukin li tijb`. Li kanachineb` ne kex muxika q`e chi q`eq.

Ut re inka te ch`inak xchool li sail wuark; abaanan li karu nakulman na ril sa lix matk` ut naq inka neke xnaw warwuankeb lix belomeb`, te elelik chi sa li joonal.

Chirixch`ik, li iq ut li xyaab` re li kutanok` xe xchal; li ixqeb` xe aj ut k`ojobak` chi rilbileb rib` kuxlankil naq lix belomeb` wuankeb chaq sa be ut chalk sa rochoch rukin

nimal ib`. Li raam re Ix Ch`upul T`u`ul jwal sakenk naq xrabi lix yaab xkux laj Nacom Balam atinak chaq sa ochoch. Li kanachin inka xeraj naq xok chaq; li ajaw inka wuan; aaneb`, xex yaalo`k re li esil`al.

Rukin li ru inka sa ut xyab xkux, laj nacom xyere chanruu xkulman sa yalok. Li Ajaw re Maasal, xrabi li sakok ut li naleb inka us sa li be ut xkolrib`, abanaan Chak Tòok Lich`ak II xok sa ochoch, chirixchk xbaan laj nacom balam. Li wiib li ajaw xe yalok sa ch`och` jwal maka lix pueers, Chak Tòok Iich`ak II, inka xru xketbal li kawilal re li junchic.

Nacom Balam xakabrib sa li okebal, li ajaw xpatz xtenk`ankil abaanan xwuan chin aj abaanan maka na ril chi q`eq sa li Ochoch. Li Ajaw xchajre xpatzbal xtenk`ankil; abaanan xru chi xik rukin lix chiich xnume chixkat` li poyanam inka us naleb; abaanan, xnaw nak Chak Tòok Lich`ak II wuan jun lix yok`lal re kamk` chi ru lix kux. Laj Nacom xchap li ajaw sa lis ruq, ut naq kaj ki sutki, xpatz, naq ki rilib lix rixakil ut xkol Mutul.

Ix Tzutz Nic xyabaak, abaanan li rixakil li ajaw xex kul li kawil esilal rukin xkawilal ut sa qeqo; xexpatz re aj nacom naq ki el ut xkanab xjoneseb sa lix waribaal. Jwal x eril naq xjuneseb xe atianak sa hasb`. Xex ye sa li chaaj wuankeb, abaanan naq ki li belomej ut ajaw, Chak Tòok Lich`ak II maka chik, ut ajwi li ech`alalb`ejil sa lix naaj li ajaw jun li ch`inaal (Wan Chan K`awil) jwal kiib` hab`wuanre. Nacom Balam xwuan sa lix naaj laj nacom nabaal hab`, ut sa li kutank aan jwal nawbil ru xbaan li poyanam, nawbil ru rukin li wuachineb` ut lix chuut aj Holcanes.

Abaanan xe ril li tik`ti ut chalk` jo`nal inka us jwal

peleet, abaanan xexye naq tex bantzun li kauxej wuan.
Finalmente se dieron cuenta del engaño y que vendrían
tiempos muy violentos, li kajwi li na kana.

21 re awril re 511 (9.3.16.8.4) Kaloomte Balam (51?), na Sumlaq rukin Ix Kin re wuakib hab` ut nawulak xexnaaj re Mutul.

Li wa`chin re Mutul xexpatz xbanunkil li chuut re nalebak, Ix Chak Mo` xye naq tbanumanq li mayejak re naq taw lix naaj li ajaw ch`ok`re li tenamit naq Wak Chan K`awil naq aan li ech`alalb`ejil, ut xye naq Ix K`ab choq re rilbal naq li ch`inaal wuank lix hab` ch`itz`akal re naq anak ril li tenamit. Li wa`chin inka xe raj ut xexye naq Mutul jwal nabaal li chaaj ki nume xbaan wuiib` chi ajaw li maka lix kawilal ut inka neke raj naq li ch`inaal ch`ap lix naaj li ajaw xbanak jun li ixq na koloq li tenamit re li inka us li nachal sa li tenamit re Kan. Nacom Balam xye naq us naxye li rixakil li ajaw. Ut xye naq inka us naq li ixq ril li tenamit kamaan Kaloomte (gubernante Supremo), aan Naru na sumla rukin Ix Chak Mo` anaq aan li ixakilbej ajaw, ut aran li ak ajaw ut Kaloomte; abaanan xye naq Wak Chan K`awil chok ralal ut anak li ajaw sa jun kutan. Ix Tzutz Nic inka xraj lix yechik`re ut inka us chok re jun nacom sumlak rukin li nim xwuankil re naq anaq li ajaw. Abaanan ki xke retal naq li xyere aan ajwi, xye naq aj Nacom Balam t`ril li tenamit, ut naq toj wuank xhab` Wak Chan K`awil re naq ril li tenamit.

Li Mayejak re naq t`kul lix naaj xke li esil re li tenamit sa li kutan jun chic. Li wuankeb sa li chuut jwal josq` ut inka neke ru xyebal naq inka li karu lix ye li rixakil li ajaw, xex rak li Ch`uutam. Li ixakilbejeb xex k`alu rib chi sa lix chool abaanan a kutan aan xe kole.

Chi q`eq, marte kik ru xb`ehék sa choxa, xkambal xbe li na poh jwal yo chi nimank, chirix chiq lix ralal Jupiter ut

Saturno. Ix K`ab xwuak`li re xkebal bayak lix ha re ralal ut xkeretal abaanan li kuk yamyo xsa; xwuak`li ut x el sa li warib`aal re xsikbal laj kanjel abaanan xtich li roq rugin xkuk re ha` sa ch`och maka xsa`. Ki ril ut xkeretal naq mani wuan chi rix l re li nimla Ochoch. Majun li ajkakaleom ut aj kanjeleb`chi ru ut sa lix xik; x alinak sa li waribal re Ix ChaK Mo` ut xrajsi rugin hasb`.

Lii wiib chi ixq xexsik li ralaleb` ut xexyal elk sal i nimla ochoch ut abaanan xex taw chi lochlo li che`xam xejeke. Xe alinak sa lix waribal lix sueg`r Ix Tutz Nik, aran xex muqrib`ut xex yere lix ralaleb`naq te wuanq chi keeko.

Chiru li t`ikr, Ix K`ab ril laj puub xeok sa waribal rugin li ch`iich ut xeel naq xex naw naq ma`ni wuan aran. Naq li yalok, xe oq sa lijunchiq waribal, li ixq xex chap li qoqal ut xe elelik sa ochoch nim.

Jwal sa be, li ixq neqe alinak kaw re julak rugin, xkanab` li roq xtawbal li be sa li q`oqyink, abaanan li kok`al xe`ok chi yabak ut li wuajb` xe ok chi eeqank sa li tenamit. Juun chuut laj puub xex taw sa rak`ik li be. Li xaan Ix Tutz Nik xjap`re naq inka Naru xik chi qao; xeril naq okeb`re chi ch`apeek, Ix Chak Mo` xyere Ix K`ab nax naw naq xik chirix li ralal winq, ut aanilak ut sax yi li q`oqyin xru chi e`lelik. Ut abaanan Ix Chak Mo` xkere lix rab`in ut xkam sa jun li k`ayihom re naq tex muqrib`. Xex taw rugin jun t`ikr ut xe aanilak q`oot sa li be b`ar wok lix abimal lix poyanam.

Rubel li lemtz re li chayim rajlal, Ix Chak Mo` aanilak sax yi li kayil ut x oq sa lix nimal ru li tenamit; xtake sa li eeb pek re li ochoch pek oxxukuut, ut toj wan li t`ikr xax tel. li kutankil li q`ek`la li saqe baalam re eq`ela na yalok sa choxa, lix nimankil ut xeril laj Holcanes rubel. Xex ben li

ochoch pek oxxukuut, aan oq` sa li tijleb`aal war wuan laj tij ut wiq`ilaak sa xchiich ajaw ut sajunpaat xyokrib` choq re lix mayej lix kik ch`oq re lix b`eelom q`i kam Chak Tòok Lich`ak II.

Ut aan na tijok, xsutsu ut jwal wuan li mu saxbeen. Aan ki ril aj Nacom Balam xaqxo chi ru. Aan xye naq Wak Chan K`awil naq xko re tenamit junxil ch`iq. Laj Nacom xmuk lix josq`il ut xye naq Wak Chan K`awil inqa Naru naq aannaq li ajaw ut naq wuanq. Chixjunil li karu na raj aan sumlaak rugin aan re naq aan nimank lix wuankil.

Aan xye naq inka na raj sumlaak rugin aan xbaan li karu xbanu re lix beelom. Xye naq naj naw aj wi li matàninb`il aatin sa musiq`ej abaanan li ajaw inka kamenak, ut ajwi xkamsik ut li yu`amej inka Naru chi batzunlek`.

Kamaan ajwi xye naq najnaw ajwi re li junch`ik matànimb`il aatin sà musiq`ej naq Wak Chan K`awil naq elelik ut wuank lix yuam, ut naq jun kutan naq Kaloomte Balam xtaw lix ech`alalb`ej re lix naaj re Mutul xkutankil nat kamk`.

Laj Nacom eetz`un a`an, naq neke aatinak, a`an chal chix k`atq sa li eeb rugin li t`ikr sa lix telb`. Xyere naq sumlak rugin abaanan xye naq t`raj kamk xbeen nak sumlak rugin. Ut abaanan xyere naq inka na raj sumlak rugin, aan susmlak rugin lix ko`. Xkuxlak aan inkaxraj ut xkeli maus xexbeen; naq aan xraj xchap`bal, Inka xril li xiw ut naq tex chap sa li ru, kajwi li yalok ut lix kawilal. Aan xjek rib chi rix ut sach` sa li xuk li naaj ut xtane sa li lemtz re k`ekla li saqe baalam tojo xwuan sa choxa.

Nacom Balam xtaw lix tibel ut xach`bil re Ix Chak Mo` rubel li ochoch pek oxxuukut, ut xyere maa`usilal naq ril li

t'ikr; ut ok`xsikabal li ralal. Ix Tutz Nik inka wuan lix jonal chi elelik re elelik re li xtaaqenkil ut xtawe warki xmukrib sa rochoch Ix Kin. Inka xyola li yalok, li ch`ina ixqa`al xkame chiru Nacom Balam ut Tseek` Peek`; li holcanes wuan naq xex keq.

Ut sa junpaat, li jun xk`ak`aal re awril junlaju o`k`aal xkab` o`q`ob` (9.3.16.8.4), rugin junlaju roxk`aal hab`, Nacom Balam, abaanan oob` xka`k`aal hab`wuanchak naq xyalok rugin Mutual, xsumla rugin Ix K`in wuaqib`hab`wuanre naq xkerib`ch`oq Ajaw re Mutul, xpatz li qa`b`aej Kaloomte Balam. Xkut jun q`ol re reetal ut jun q`ol re pemech spondylus kaq, ut kamaan naxke choq ixaqilb`ej re ajaw re Mutul. Abaanan sa mayejak, jwal Ix Kin xchunla sa lix tz`eebal, Tseek` Peek` chunla sa seeb`al, batbo rugin li t'ikr utzujinb`il bojoq`, jwal ch`inaus q`ol rax pek rugin utzujinb`il rugin k`uk`um chabiil. Ain li q`eel còmon li naj kul li maatan ut li o`bsobtesink` re li sumlaak ut li ch`ina ixqa`al jwal chunchuu ut qeqo xban lix xiw.

Sa li q`ojyink Kaloomte Balam ut Tseek` Peek` xex nimq`ei ut xe uk`ak rugin li wuach`in, laj mayejeb ut li holcanes; li tenamit nimq`ei toj sa li kutank xban lix ak ajaw lit kamchak lix metzew ut lix k`aak`alom re Mutul. Abaanan, lix Ix Kin xex kam sa lix wuaribal lixmama, war wuan xjones. Jwal chi q`eq Ix Ch`upul T`u`ul xwar xjones sa lix ch`aat ut yaab`ak xban lix beelom majunsut chik t`ok ut xjones wuank sa li ochoch choq re chixjunil li kutank, ut maqaak xbeloom ut inka t`ril lix ralaleb`.

Ix K`ab xkam aj Wak Chan K`awil li wiib`hab`wuan re sa lix najeb li kulaal ut xik sa li sak bej war releb`aal iq. kutan re li q`eqla, aan xkal lix t'ikr rugin jun xpo`ot jwal inka tex nawru. Sa li be, xch`ok lix q`ol ut xjal li rax pek

naq aan te raj wua`k o rukbal li ha`. Xe nume sa tenamit Uaxactum ut lix kab` kutan, xewulak sa Xultun, tenamit war Ix K`ab xki`. Upakal Kinich xkul sa q`eq`o ut aran xex kawresirib` re wank sa yib`ru re chixjunil li kutan chare.

14 Kaalaju re oktuwr re 514 Kaalaju xwaqk`aal xkab`o`q`ob` (9.4.0.0.0) li Nimq`ehik li 4to xka Katun. Xkutb`al li Esteel 23 oxib` xka`k`aal.

B`ab`ay chik moqon re xkul`bal lix naaj laj Kaloomte Balam re Mutul, xeok kab`lak ut xyib`ankil re nimq`ehil xka katun re kaalaju re oktuwr re kaalaju xwaqk`aal xkab`o`q`ob`. Sa li nimq`ehik ut kawresinb`ilrib lix nimal aj Kaloomte Balam, xye xyib`ankil jun pek war na kana lix jalam u re Ix Kin, xyuwa ut lix na`.

Li nimq`e jwal xkamchaq li poyanam rilbal li karu nakulman sa li tenamit Vasallos. Sa xyanq li poyanam, Ix K`in xkerib choq woch`been Ix Ek, jun li rab`in re ajaw ut juntak`et hab` li na chal chaq aran sa tenamit re Waka` (seis aguas, El Perù) li wuan sa yo`laajik nima` kawa lu` (rio san pedro), sa rokeb`aal saq`e. li tenamit aan xkanjelak choq`re hilob`jukub` jwal chaabiil choq`re nax kul k`ay li na chalchaq sa rokeb`aal saq`e ut kambilebchak sa jukub`, ut jwal nekex k`am chi o`kej sa Mutul.

Li batzunk b`olotz`oq xbatz`unman sa rakiq kutan re li nimq`hil. Ix Kin ut li rich`been Ix Ek xex ch`unub`rib sa xnajeb re ilok ut ch`ixjunil li ilob`aal wuan sa lix beeneb`aan xban lix ch`ina`usal ut nawbil ru. Abaanan nak laj bolotz xex kut`rib, li ilob`aal re li qok ixk`aal xewulak chi ru jun ch`ina`us ba`tz`unel ixk`aba Ch`iich Mo`ol (Garra de Ave). Li Ch`ina al na ba`tz`unq jwal chaabiil ut sailxchool, li qom ixq wual nekexkuxla naq neqe raj aan, ut naq xket li ba`tz`unk xrileb rukin jwal sa lix se`ek aan xewulak ch`iru.

520 Waqk'aal xkab'o'q'ob' ?. Kaltuun Hix xruaan ch'oq re Ajaw re Kan ut Eechanik Nima` raxrax ut Maasal

Li ro` Katun jwal najkamchàq chabil yalok q`e re Mutul, ut abaanan wuakib` hab` li poyanam re li tenamit saeb`xschool re chabilwuank ut jwal tiikilal sa rubel li ak` kaloomte. Abaanan xwulak li esilal re li Yuknoom Cheen xkam, ut lix ak` sa li na`aj re Kan aan Kaltuun Hix li naraj kanabanqil lix nums sa lix nimal ajaw. Sa li hab` aan, jwal xtikib` jun li chuut li poyanam laj puub s anima raxrax (rio Azul), jun chiq` rax` tenamit releb`aal iq` wuan chiru Maasal ut Xultun.

Kamaan ajwi Waka naxkul Mutul rukin lix taqlankil li k`ay chirù nima` toj sa rokeb`aal saq`e, nima`raxrax naxril li xtaqla sa relebaal saq`e sa nima cham (rio Hondo). Lix tzeq`bal li nima raxrax xtzeq jwal anjel ru li k`ay choq re Mutul. Li ch`owa`xin xexye naq karu texbanu re xch`apb`al li tenamit ut xeroibeni aj Kaloomte Balam jwal xkut lix kawilal. Abaanan li ak` Ajaw re Mutul inqa` aan ajwi, abaanan xmukrib na`b`al kutan sa lix wuaribal kajwi aj Tseek` Peek` Naru rilch`aq.

Tseek` Peek` xpatz kaut naq inka na tikok, ut aan ki`xyere lix rochb`een naq ril laj Chilam ut li rilobal li ma`ma` lix yere li winq na naq`ehin naq aanaq li Ajaw, naq xkana sa q`eq`o xqana. Jwal nabal kutanq laj Chilam okan ajwi xye chirix jun li q`ehink, war naxye naq xtaw jun ech`alalb`ejil re MUTUL, sa kutan ajwi t`kamq`. Tseek` Peek` xraj xkeb`al lix sailchokejil re li Ajaw, xyere naq, kamaan ajwi naq ril lix sumlajik rukin Ix Kin, aan maj`oqe t`ruuk wuan ech`alalb`ej.

Kaloomte Balam Xye naq aan naxye naq Wak Chan K'awil wuank lix chiq'il; abaanan, tseek' peek' jwal kamaan inkaxkuluban li ratin li ma'ma' Chilam. Lix been q'ehink inka xkulman toj naq Kaloomte Balam xb'aan. Li xkab' q'ehink Naru inka naxrut'kul. Abaanan li ajaw jwal xiw inka na ru xyeb'alre, an naj ye naq laj Chilam xye li maa'usilal saxbeen re naq jachkab'al re Ix Ch'upul T'u'ul, ut xye naq aj Tseek' Peek' naq xelexik li xch'ajom ajaw. Li rochb'een jwal xerisi pu'ersinb'il ru sa waribal re ajaw, jwal xya'al ru ut xjosq'il, Tseek' Peek' sik'soo oxib' re lis holcanes jwal nach', ut wuan jun li ch'ajom xkaba' Ch'iich' Mo'ol, ut xch'al nach' aj chilam sa li tijleb' warki ne kex qe lix tij.

Xe nach'o ut xex jit re maa'usilal re li ajaw; li cheekal winq xye naq inka aan li maa'usilal, abaanan jun q'ehink jwal yeb'ilch'ak junxil kutan, abaanan inka na yoob'aak. Tseek' Peek' jwal ye re li cheekal winq jwal risinkil li mausilal, naq inkat'raj, xex raj risinkil sa ch'utleb'aal Tij, ut aan xch'ap rib' chi ru li tijleb'aal.

Jun chuut poyanam xex chutub'rib ut wuan lix xiw re naq inka tex banu lix kanjel, li holcanes xex mux laj Chilam rukin lix chiich. Li ch'ekel winq jwal xwik'ib'rib'ut abaanan inka kamenak, abaanan Tseek' Peek' xchap jun li maal re pek ut jwal xket rukin lix kawilal jwal xrisi lix ru lix jolom ut chixjunil li wuan sa xtane sa cho'ch. Laj Nacom xye naq li cheqal winq majunsut chiq li ma'us ut laj kamsineleb' xeelexik sa li tijleb'al.

Ut abaanan, lix kamik re laj chilam ika xru li tuqtuukilal lix yajel re Kaloomte Balam. Inka elq'xb'an xiw re xtawb'al rukin li ma us ut jwal t'ril li kura xb'aan.

Abaanan rukin li laajeb hab' re Mutul xwuan sa jul re li

inka us, ut abaanan naq kaloomte Balam jwal nalub`, li awabejilal re Kan, Kaltuun Hix xkerib` jwal kawalk. Lix hasb`ak, Maasal jwal aan, xchuutub rib rukin li tenamit Kan ut rukin ajwi jalanq jalanq xex taaqe.

Nach` wuan li nimq`e re lix yitok Katun (9.4.10.0.0); Wak Chan K`awil, jwal wuan re o`laju hab`, xrab`i li eet li naj kul li wanab`, Ix Kin, li anajwuan b`eleelaju hab`; xra bi lix yajel li ajaw ut lix karu naj ba`un laj Nacom Tseek` Peek`. Lix kawilal re Ix K`ab jwal kach`i us, ut Wak Chan K`awil xreka lix kawilal li kutanq. Xnaw naq lix Ix Kin naj rilchàk Ix Ek sa Wuka (six Waters, El peru) sa lix nimq`eil lix yijach katún, ut xraj xik chi batzunk sa bolotz`oq. Ut xjeqe` lix ranab` li inka xnauru li chuut re li batz`unk bolotz`oq, jwal sao lix chool naq xril.

Xye naq jwal kaurib chi xiq Mutul, ut kajwi aan xyeeb`re li winqeb` naq yo`yook ut kawrib` choq re li Ajaw re naq chixjunil wuankeb sa` chiru Kaloomte Balam ut laj Nacom. Ix Kin xye naq lix beelom jwal kaw, ut li wuachineb inka neke raj xkanabankil li winq li xex ke lix nimal.

Ut abaanan, Wak Chaak Kawiil xyech`irib` choq re xkolb`al ut xtek`ankil re elelik. Aan xpatzre war xiq aan. Aan xyere sa lix naaj Xultun, aan inka jwal naraj xiq,, xye naq Kaloomte Balam jwal wuan lix xiw ut inka laj Kan, ut sa jun kutan t`naw war na kuan aan, jwal te yohob`ek ut aan texkamsi rukin aan. Aan xkumbesi naq texiq junchalik, ut aan jwal wuan lix xiw ut yaa`bak xban lix xiw, ut inka xraj xik sa jo`nal aan ut abaanan xkumbesi re naq iyb`eenk naq taw junaq xjonal sa jun kutan.

Xex k`alurib` ut Wak Chan K`awil x`el sa li tenamit junsut chik, anajwuan xreka naq tz`ekok ut jwal inka sa lix

chool jwal maji na rek`a.

520?, Kaltuun Hix na sumla rugin Ix Ek de Waka (El Perú) ut li yalok re Yaxchilán

Ix Kin xwark sa lix warib` xiikil kutan, inka wuan lix kawilal re elq sa lix waribal. Nailman lix rax sak`bil` naq ril lix yototal xkana naq xkol lix Ritz`in re Baalam. Lix yib`al ru lix tib`el inka na raho lix ch`ool xbaan abaanan lix junestal.

Aan jwal jun k`a`aq re ru li maka xtz`aq, ut abaanan kajwi lix nimal re li ajaw.

Jun aj taql xyaab`ank ch`irix li ti`kr rokeb`aal saqenk ut xke jun lix hu re Ix Ek, re Waka. Ut aan xril ru li hu timil naq lix inlo`y naq xyere naq sumlare rugin Kaltuun Hix, li Ajaw re Kan. Ix Kin maka`o lix kawilal ut wuan xa`aw. Ix Ek xyere lix Ix Kin t`kuy lix maak, abaanan ajwi lix kulbal lix q`oq re Kan ut li tenamit inka kamsi, ut lix junkab`al inka t`kamsik. Aan xpatz re Ix Kin naq xkuxla ut naq lix nimal li mutul naq ki sach` ut naq li tenamit Kan aan jwal nim.

Ix Ek jwal naleb`anbil; rugin lix t`anal re Waka, Mutul jwal inka ch`ik nax naw karu nakulman rulin li relebaal saqe. Abaanan sah hab`aan, Kaltuun Hix xchap li nima Raxrax sa kawilal, kamaan ajwi li kay sa li rokebaal saqe` ut li mayej re Mutul. Anajwuan, rugin li sumlajik aan, Kaltuun Hix jwal naj chap lix nimal Waka, li raq cho`ch ha re Mutul toj sa relebal saqe`.

Kajwi wiib hab` chiru, li winq re Mutul xexkul li esil inka us, abaanan Kaltuun Hix jwal nimal ru lix chuut ut xtz`ekok aj Mo`ol Balam (pata de jaguar) re Yaxchilán sa nima Usumacinta, xyokb`al lix nimal rugin ribeña re Mutul rugin li relebaal saqe`. Kamaan ajwi jun li k`anti, Kan jwal

xniman chi rix re Mutul, xch`apb`al li tepal vasallos jwal neqe xke lix mayej re ixim, xkanab`ankil kamq` ruhin li maka lix iq`. abaanan, jun ajwi ch`ic lix bee li kay`sal i tenamit, jwal sa nimla tenamit wuankeb` sa li releb`aal saqe` re Saal (Naranjo) ut Ox Wits` Ja` (Agua de los Tres Cerros, Caracol). Xtz`ekb`al li be aan jwal xkamk re Mutul.

Abaanan li wa`xineb` jwal inka neqe raj aatinak re lix xiw, ma`ni naraj xyebal re aj Kaloomte Balam, abaanan ani li winq tye jwal aan k`ute`k ruhin li aantin tye ut kamsik` ut lix ralaleb` inka wuankeb lix ka`ak reru.

Sa li chuut jwal chijunileb`neqe xra laj Kaloomte Balam, us sa`hasb` inka neke raj. Jwal xke ch`ok ajaw abaanan xexye naq aan Naru xkolb`al Mutul, ut ika xeril lix nimal na raj, abaanan aan ajwi li xiw jwal nim choq re. Jwal wuan jun li nimla kaux ruhin li w`ach`in abaanan wuankeb`lix xiw re li kutan ch`alkeb`re, abaanan xb`an li hab`wuan re li ajaw majunwua xru chi wuan jun lix komonejil ut chixjunil najnaw naq Tseek` Peek` xb`an aan.

Li ma`ma` Ajaw jwal oxk`aal wuqub` hab`, rajlal kutank jwal xiik` ut nim; li winq jwal sa lix yuaam aan aj Tseek` Peek` aan na xik chi ch`uukink ut lix kamsinkil li inkauseb`lix kaux. Na iib`enk chixjunil li wach`ineb` xex chuut`ub rib, abaanan naq lix kab`a yeeb`il ut naq xex jit karu li na kulman, ut lix jitbal nabaalaq, ut lix jitb`al nabaal xax been xbaneb lix komoneb`.

Ut jun li qawa`chin jwal jip`, yeebil xkaba`, ut jwal junaq qawa`chin jwal ch`iq, abaanan jitb`il. Li kamsink jwal xqe lix xiw li qawa`chineb`, ut mani na pab`anq` re lix rech`kaab`al, ut chixjunileb` inka neqe xpaa`b lix komoneb`. Kaloomte Balam jwal wuan lix xiw naq inka naj paab` aj Tseek` Peek` na wuar raj`lal ok`yin re xkolb`al

li t`raj kamsinkil.

Li tenamit neqe nimq`ehik sa li ro` Katun x been li po junio re li kaalaju xwuqk`aal xkab` o`q`ob` D.C. (9.5.0.0.0), abaanan li nimq`ehik inka saeb lix chool. Mak`a junaq li ak tz`akab`k re naq te nimq`ehik, ut lix b`ab`ay laj mayej neqe wulak ink`a neqe sa`ch`ok. Li xiw jwal wuankeb rukineb`li qawa`chin, ut li poyanam re mutul najun lix kawilal li neqe ka`uxlak sa`xbeen aj Kaloomte Balam. Li qana`chineb` xex baan lix tzol re naq te ab`ink xbaan li Ajaw ut neqe xye naq neqe jitok naq minb`ileb` ch`i tojoq` li mayej naq maji laj Kaloomte Balam naq inka xkam chaq li kay ut li neqe loq`ok. Neqe patz`e re naq karu qaawa li ajaw aan. Naq aan junelik muq`rib xbaan lix xiw.

Kaloomte Balam jwal xch`a`ajko xbaan li jitoq ut xaqab`anb li ab`ink jitb`ail, ut abaanan naq Tseek` Peek` naq xwulak sa ka`yil, li poyanam neqe aatinaq sa hasb` sa lix sutam, neqe xye naq li ajaw naq jwal inka winq re naq t`wuanq li ralaleb`, ut lix wuanjiq naq inka us wuanq rukin li nacom ut abaanan aan wuank`i naq inka naruan chi wuanq chi salix chool.

535?, Ix Kin (30) naq aan ch`iq li na`abej re lix ru rahok rugin li qawa chin Ch`iich` Mo`ol

A`an li iq` re li pix ut ink`a` sa lix ch`ool, ut Ch`iich` Mo`ol, ut xnach`o re Ix Kin ani li wuan lajeeb` xka`k`aal hab` re, suq`i a`an choq lo`y, na aatinaq ruq`in k`a`uxl jwal xyal saqenk sa`ru chixjunil li ixq ut ruq`in lix chabilal jwal junpaat lix ch`ool jwal nach` wuan. Abaanan lix k`a`ux wuan rik in Ix Kin, ut ab`ink a`an, ut ilok sa xch`ool, ut eet ut lix k`aux ut lix yaab`, jwal a`an q`axtesiik lix iib`enk, ut xtenq`an jwal lix raoom. Lix Rahom ch`irix Ch`iich` Mo`ol jwal xtaaqaenkil, ut jun li utz`uk ink`a us, ut lix utz`ub`al ink`a us, ut jun, jun chi kauxleb` re a`an. Jwal li raoom jwan cha aj ut wuan lix xiw naq wuan chi mukmu abaanan naq reka rib`naq a`an yaj`aq.

Laj K`anjel xex chaq`b`eek; li ixqeb` nake`xnaw naq li ixq ajaw inqa yaj abaanan wank sa` ju`am re jun ch`ina `al. Jwal wuan sa ch`aaj; xex jit lix yuwa` xb`aan ch`iq lix ch`ool, Ix Kin xwuan muq`mu, li ajaw ut li qawa`chineb` xye a`an jwal yaj ut inka Naru k`uluk ula` ut inqa Naru po`k. Li k`a`ux re b`ayq`; sa jun q`ojyink xyo`laa, jwal inqa Naru tex muq nab`aal kutan, abaanan naq Ch`iich`Mo`ol aatinak ruqin Ix Kin sa wuan aj eere, ut a`an q`unb`esii re naq uxman` tento taa numsink kutan re naq inka te t`awek. A`an jwal ochb`eeniik sa lix k`ehok eetal, xb`aan naq raajenaq, naq maqa chik lix xtaql ch`ool re xb`aanunkil choq re ajwi, wuanq lix kawilal ut kolok re xkach`in jwal xyo`laa.

Inka jwal sa xch`ool re Ch`iich` Mo`ol, ut jwal naab`al po naq a`an eechanink lix tenq` li qawa`chineb` ut laj mayejeb` abaanan re jun jalaak re xanimal.

Sa li q`ela kutan Ch`iich` Mo`ol xpatz` jun li ch`uut re aj Kaloomte Balam, rub`el li atinob`aal re yeb`aal li esila`l re jun mayej jwal nach`wuan. Li nimla qawa`chin xex chuutb`rib sa lix rochoch ajaw re rab`inkil li Ajaw. Kaloomte Balam jwal jun poyanam nim, O`laju xkaak`al hab`.

Ut xchunlaa sa xnaaj pek ajaw ut hilan xb`een lix sok re tuux noq chapcho xbaan jun aj preex. Jwal nach`, rajlal, wuan Tseek` Peek`, sa xik. Ch`iich` Mo`olse xchunla chiru li Ajaw ut yehom lix seeraq re Ajaw, nimq`eil jun junq lix nimal ut xyeeb`al yu`amil xninqal li qawa`chineb` ut li tenamit Mutul wuan sa lix qamol be Ajaw.

Naq aatinak re lix yu`amil pejbil, ut li tz`eqok, li sak`ok, ut anab`aak ut lix majel re Mutul, abaanan naxye naq li kolb`ail xhulak. Tseek` Peek` wakli ut xpatz` ch`anru Ch`iich` Mo`ol jwal naj jit li ajaw re k`a`aq re ru, ut xpatz` qaru kolb`ail najye, Ch`iich` Mo`olse xk`am b`e laj mayej ut k`a`uxla li naq`ehin jwal xye naq Kaloomte Balam aanli ajaw naq xkam lix bel aj mayej ut k`a`uxlaak re li chuut li q`ehink lix yeeom naq Kaloomte Balam a`anq li Ajaw toj naq tex taw ech`alab`ejil re Mutul. Kaloomete Balam naq maka jun laj ech`alalb`ejil. Ch`iich` Mo`ol xye, sa kutan a`an, wuan jun ech`alalb`ejil. Kaloomte Balam xjap re kaw, ¿b`ar? Li Ti`kr ut xe`xten ut li oqleb`aal wuan sa roq Ix Kin, rugin lix k`uula`al sa xtelb`.

Kaloomte Balam xpatz` ani aj K`uula`al. Ix Kin xye naq re a`an, ut qamaan ajwi re a`an, re aj Ch`iich` Mo`ol. rugin li aatin a`in Ch`iich` Mo`ol xseeb`arib` rugin li Ajaw jwal naj jap re, naq a`an jun li inka us.

Okan aj wi`, li xkomon qawachineb` xex saq`ut xex yok re naq ma`ani re a`an eetalink ut jitb`il re karu xexb`aanu.

Li Ajaw yaab`ak ut chajaamil re xbaan lix cho`olal ut lix kamik. Kaloomte Balam xkam sa ch`och` re lix wuarib`al; li kik` el sa lix ti`bel re xyiibanqil lemtz ki`k, li sib` re li may sa li re re xyiibankil jun li choq jwal xnach`on chaq ut sh`ajok sa iq.

Ut li qawa ch`ineb` xex chap aj Tseek` Peek`, ut rugin jun li che` ch`iich ru`uj xex chap jwal jalan ut yib`ru jwal inka us choq re xmaa`usilal lix b`aan a`an.

Li tenamit Mutul nimq`ehik lix koq `ko b`litche re Kaloomte Balam ut lix yo`lajik re li ak` ech`alalb`ejil. Jun junq lix wech`alal nimq`ehi jun tib`el w usa meex sa lix naaj chirix re roch`och. Ut na in, naj lukub`ank li ak`ach` sa li roq li che` ut naj yok` re mayej lix kik` re lix ajaw pek. Jwal na b`ulaamil li tz`ik sa q`ixnank ha` re risinkil xk`uk`um ut pitz`bal, re naq b`ulaamil wi`` chik li t`orol sa kaaalt q`ix q`eq re k`at ik. Li qechkab`al neqe qula`ninkil rugin maatan re kab` re kum rugin xya`al kab` ut rum rugin li atz`am ut ik`. Li inqa us li tenamit re Kaloomte Balam Jwal xk`am jun li kutan li inka us, li xiw ut li neb`ail re Mutul abaana li tenamit jwal inka us li ajaw jwal xpo lix wuanjiq li tenamit ut lix tumineb`, jun chab`il ajaw jwal xchal sa Mutul li saqe Balaam.

Tojo` naab`al kutanq re nimq`eik, li ochoch jwal chuu li wua q`aajenaq, xa`aw ut k`ot. Ix Kin xye naq mesb`al ut xjalb`al li tz`ak ut li ch`och rugin ak` ta li tz`ak ut li b`on. Sutsu sa tz`akab`k, a`an xwok li wuachineb` ut laj mayej sa jun li chuutam sa ochoch re ajaw. Sa li mu re ajaw, a`an jun lix musiq pejb`il, abaanan, sa lix naaj li ajaw, lix sok re Mutul, ut rugin li k`uula`al sa lix tel, jwal nim ut kaw lix rilbal lix wuankil.

Rugin ak` xyaab`kux re aj k`anjel Chaq `rab`, nahulak

chi ru li rilbal li moqon re Mutul, jun li ch`aabil ak`naleb`. Chixjunil li tenamit iib`eenk naq Ch`iich` Mo`ol, lix b`eelom li ixq ajaw, xyuwa lie ch`alalb`ejil ut, rugin xyaab` xkux re wankilal, xye lix rilb`al moqon re Mutul, jun k`a`ux jwal nim. Ch`ixjunil li poyanam naiib`eni aj Ch`iich` Mo`ol, lix b`eelom li wixaqil li ajaw, xyuwa li ech`alalb`ejil ut xk`anjel re b`orbal aj Kaloomte Balam, re k`ab`a`ink Ajaw, ut aj jolomil Mutul.

Abaanan Ix Kin xex tz`eq li jeke`k li isink lix nimal ut risinkil xiik`ok moqon li ralal. Xna laj ech`alalb`ejil, xkab`aib`rib` aan aj jolomil tenamit xex kab`a li ralal ut xke laj Ch`iich` Mo`ol sa lix naaj laj Nacom ut xnimal rochb`een li rixakil li ajaw. Ch`iich` Mo`ol jwal xuwajenaq; chik oksiman chixjunil ch`ina `usal ut lix k`a`uxlal re k`iik sa li b`atz`um li nimal, ut Kaloomte Balam ut Ix Kin, abaanan jwal xke lix nimal re Ix Kin.

A`an xye naq xex ket lix yalok, jwal inka us, naq xye lix naaj aj Nacom, jwal inka t`wuan rugin a`an naq wuanq sa lix kanjel, jwal wuan sa li roch`och laj Nacom, b`ar wuanq ut inka wuanq rugin li ixq, ut kamaan ajwi lix ri`xaqil, lix rixaqil li ajaw re Mutul. Li wuanchineb` kamaan ajwi neke sach` sa lix ch`ool, abaanan a`an ajwi xchap lix naaj aj Kaloomte, ut maak`a aj ech`alalb`ejil naq jun li ixq wuan sa li naaj re li kanjel aj puub`, laj tij ut li ajaw reeb` li ajaw.

Ix Kin wuan lix alank sa`lix ch`ool waklisink Mutul jwal xnimal naq`xwuan ut re xch`oolanink li b`e, b`onok, ut ak`ob`resink li kab`l sa k`ayiil. Rugin lix chool, li tenamit jwal xe chabilok` abaanan kajwi li bo`nleb` sa xnaq`ru inka sa lix chool.

Jwal b`a`yaq aj k`anjel re xke`ebaal li uq re k`anjeleb`

ut li mayej, li rixaqil ajaw jwal minok ru poyanam re Mutul re k`anjelak sa xna`aj li isinq peq`. Jwal patz` lix b`ihomal re t`kab`la jun rochoch nim re laj mayej, ut li mayej jwal ink`a`tz`aqal, jwal nax roksi li mayej re li tenamit ut naq patz xtz`aq re laj k`ay jwal inka k`aytesink sa yehoom a`an.

Ut ab`anan li tenamit re MUTUL jwal majel sa xb`aan li rixaqil li ajaw, a`an jwal na ril li be ut li xyi li tenamit jwal re naq te ril li r`aq re k`aamamb`il noq kembil ut li q`ol li rax jade ut pemech ha (de spondylus).

**Wuqub`xk`ak`aal re xkab`lajuhil po re
Wuqlaju xwuqk`aal xkab` o`q`ob` (9.5.3.9.15)
Wak Chan K`awil (29) Suq`iiq sa relik sa li
tenamit ut traj ok sa li nimal tenamit re Mutul.**

Upakal Kinich, li ajaw re Xultun, xboq` lix wikaq` Wak Chan K`awil, ani` lix patz muq`bal rib` ut xkolbal rib. Li esil jwal xhulak toj Mutul abaanan aj Kaloomte Balam kamaq, ut xkulman xb`aan aj Ix Kin ut xeebeen li ralalal aj komonejil. Wak Chan K`awil jwal sa lixch`ool naq kamaq li winq a`an, jwal nim lix maa`usilal li b`alaaq` naq x rab`i lix nimal li ranab`.

¿Pe inka Naru naq Ix Kin jwal naxye lix inka us ut kajwi na ril lix nimal a`an? Naq xril naq kajwi naq ki risi sa li tenamit naq jwal maka la kawilal o maraj kaw a wib`, Ix Kin jwal xtenqa jwal neb`a, jwal kamaan jun li k`aam sa li pe`k. Upakal Kinich xyere naq inka kuxla chirix, xjultiqa li ch`ajom ajaw naq inqa wuanq aj Kaloomte Balam, a`an inqa wuan chirix li tenamit. Wak Chan K`awil a`an li Ajaw re Mutul sa lix chaq`rab` a`neb`, ut jwal kamaan ut kamaan, lix yu`am xbaan.

Wak Chan K`awil aq`unk rugin tz`uumanl re Balaam ut k`uk`um re li Q`uq` re jun laj pub ajaw: xwuan jun li chuut aj wajb` rugin li tuntún ut xukub` xwuan, holcanes ut aj ilol tenamit jwal wuan lix chiich jutz`che` re mayej, ut li ch`ajomeb` wuankeb lix k`uk`um etalil re Mutul. Li Chuut xbeek` sa Rokeb` iq` sa be` aj Uaxactún ut li nume`k sa jun, jun li tenamit laj wuajb` neqe b`uq`uk li tuntún ut neke apunk lix xukub` re naq li tenamit x`elq ut jwal ril lix ch`inausal rugin lix suq`iiq re li ralal li ajaw sachenaq`.

Li ch`ajomeb` xexch`ap lix jutz`chè ut xe` xchutub rib

rukin aj holcanes; li na`b`ej ut li rixaqileb` xe uk`ak mux`aj ut iq` re naq te beek sa` chuut, re naq sa` tenamit neqe nume`, li nimqe`hik jwal xniman. Wak Chan K`awil xkule jwal nim lix wuankil sa Uaxactun, li nimla tenamit ut rechkab`aleb` re Mutul; lix tenq`a rukin xkomon aj holcanes.

Ch`fich` Mo`ol xkul esilal re xqa`uxla sa li chuut neke beek ut aj`aj re Ix Kin jwal li asb`ej jwal wuan chi`be sa Mutul. Lix wu jwal xenujak xya`al ru ut kaq xb`aan xiw, abaan lix beelom inka naq tawru ut inka xkeba`leb lix na leb`.

A`an, xchap li ralal ut rukin laj kanjel ut chirilb`al li ochoch` re mayej re lix yuwa sa li Acròpolis. Sa li sib`, neke tij`oq ut neqe xpatz` xkolbal; jwal na kulman a`an, li tuntún jwal na ab`iman sa lix nimal ru tz`uul.

A`an ut laj kanjel xe` ch`unla sa lix ch`ool ut sa q`eko, ab`ink jun jun li sak`ok jwal kaw chiq`. Li poyanam re Mutul jwal na ilok sa releb`aal iq`, rukin li yaab`jwal naj li tuntún ut li xukub, wuankeb sa li tzuul, li rilobaal aj Mutul, Wak Chan K`awil, jun li chajom re a`naj wuan b`eleeb` xka`kaal hab`, na beeq sa b`e; chirix a`an jwal naab`al poyanam wuan chirix, jwal qamaan jun chuut laj puub wuan sa xbeen li tenamit.

Li ralal li Ajaw xjeqe` sa li rokebaal ochoch sa li rokebaal iq re li tenamit, ut li cheekal winqeb` ut li ixq` jwal xex naw ru naq ba`bay jwal xe`xkul chi`sa lix chool. Li kok`al xe aanilak xyeb`al li esilal; li poyanam jwal nekexqe li tz`ol junpak`al li b`e re rilbal ut xkeb`al sahil ch`oolejil li ralal li Ajaw.

Makach`in kutuk xaq mokooch ut xaq pim sa li b`e ch`iru a`an; a li chuut a`an laj iloneleb` jwal nim xwulak.

Wuan li poyanam xe yaab`ak, xbaan kara li kulman sa Mutul naq maka ut ril lix toqob`al xbaan li kulman sa wuqub` xka`kaal hab`. Naq ril lix rahom jwal xya`al u. Wak Chan K`awil abaanan x`ok chi y`abak, jwal abaanan lix yu`am xk`ame ut nim lix ch`abilal ut chapaamil xba`an li tenamit. Abaanan Wak Chan K`awil jiqok sa li ochoch, li ranab` xkeretal naq maka lix wuankil li ixq, xb`anaq maka lix nimal, lix tz`olb`a l ut lix wuankil re naq lajk rugin. A`an nach`oc ut q`alu lix wiitz`in, ab`aanan sa li ram inka nar ra`, jwal wuan lix xiw.

Sa jalan kutan, xkam jun nimla tzekemq sa xyi li tenamit; li poyanam re Mutul jual nimqehik re lix ch`aliq lix Ralal li ajaw sach`enaq. Xbeen li winq yalok q`e re naq taw lix naaj chunlakq nach` re Wak Chan K`awil, ab`aanan ch`ii qeq` jwal najkutan, li winq jwal naab`al li wua ut li uqa neq`xket, ut jwal saaeb` lix ch`ool ut neqe seeq`.

Li qana` ch`in inka xk`oeb` sa li nimqehik; ab`aanan Ix Kin xwuan xbeen sa li meex, inka neke ril, wuan xjones, ut toj naq ril naq li winqeb` inka us yokeb, xqo`o sa lix warib`aal, jwal inka xeril o maraj tex k`a`uxla re majun li winqeb`.

Ut hulajaq` chik xyeman jun b`atz`unq b`olotz oq xba`n li nimqehik. Ch`iich` Mo`ol xkam lix k`ay li toj re jun jun laj yakonel ut sa`an wuan naq jun chuut laj qa`molbe` sa lix yi li tenamit ut xe yaa`bank li poyanam.

Jun reeb` xb`aan chan ru laj Ch`iich` Mo`Mool ut x eetz`uuk ch`an ru naj nimarib` ut ch`an ru naj xaka`b`rib`. Lix eetz`uunk jwal kamaan ajwi chixjunil li poyanam neke seek.

Li Rixaakil li ajaw Ix Kin jwal junes wuan

Lix beelom naj, naj kanab`
Xin ch`al laain, jwal chinaus qawachin
Li raam jwal na eek`ank inb`aan

A`an xpayok, jwal naq`utun
Li Ajaw jwal xin kamsi
Ab`aanan li nimla naaj re ajaw inka xintaw
A`an, xril li karu na wuaj,
ab`aanan qajwi xinx b`alaq`i

Chaalukun, jun xkab aj eetz`unel x`akab` rib ut na beeq
qamaan aj Wak Chan K`awil.

Jwal yaal, a`an xkamsi li mama` Ajaw Balam
Xiw wuan re naq ba`bay
Naq suq`iiq li poyanam jwal sa lix chool
Ab`aanan jwal xex ke na`baal lin raom

Laain inka xin chal xch`apb`al lix naaj ajaw
Kajwi xin ch`al rilbal
Ab`aanan juntaq`eti a chajom ain
Jwal kajwi t`inchap

Eb` laj k`utb`esinel xex patz` re li poyanam ani teraj
ch`oq Ajaw re Mutul, chixjunil li ixq japok e re ut xexpatz
xbaan Wak Chan K`awil. Ch`iich` Mo`Mool jwal
kama`a`an ajwi ut jwal chabil ab`aanan Wak Chan K`awil
jwal wuan lix ech`alalb`ejil, jwal Ch`ajom ut maka li
rixaqil.

A kanjel ain jwal sowen sa xchool aj Ch`iich` Mo`ol ut
jwal suq`iik sa ochoch ajaw, xex chuutub`tib sa hasb` rugin

li qawa chineb`. Jwal naab`al kutank naj Wak Chan K`awil sa Mutul `nim xwuan li nimal, junpaat li poyanam tiklaak xpb`ankil ut wuan lix rajom choq ajaw re mutul.

Sa li b`e, jwal nailman li ilobal ut na ab`iman karuneqexye li poyanam jwal jalan jalan nekexye sa kiib chuut; abaanan atinobal re sarak re li qawachin; jwal nailman naq wuan yalok. Li qawachin yeeb`il re aj Ch`iich` Mo`ol, jwal xkamsi li ajaw, re naq a`an b`aanunk lix kanjel re xqolb`al li rixakil li ajaw.

Wak Chan K'awil xrulani li roch`och re mayejak re rilbal lix mayej ut lix maatan re lix yuwa chin ut lix najter winq. Wuan sa li och`och re mayejak, Ch`iich` Mo`ol ut oxib` re laj puub li wuankeb lix ch`iich`pek, xewulaq ut xe nach`oq chixk`atq`.

Chanxeru, jwal inka Naru eek`ank lix telb` ut sa lix jolom xbeen chiru laj mayej. Naq ril inka xru chi kamsink, Ch`iich` Mo`ol ut laj puub neke ilok re xe elelik sa jun paat. Li Poyanam xe ilok sa li ochoch mayejak aj Wak Chan K`awil elq`, ut lix kik`el ut jwal naabal xyok`olal, ab`aanan sa roq. Jwal ch`iichi`re, li poyanam jwal raj li mausilal; ut xchape xb`aan laj puub re li ralal ajaw aj Ch`iich` Mo`ol ut laj ilol re ut xkam sa li rochoch mayej. Li ralal ajaw xpatz re Ch`iich`Mo`ol k`aut naq raj xkamsinkil.

Ch`iich`Mo`ol xyere naq kamaan xex yere. Naq inka xeru risinkil li esil rugin. Ut li esil lixe a`an abiman sa rochoch li mayej ut sa tenamit.

Wak Chan K'awil xpatz re li poyanam naq tex kamsi, ut abanan jwal nabal li inka us.

Li qawa chin jwal wuankeb rugin li ralal ajaw xexkam aj Wak Chan K`awiil. Rugin li yoklal, xchunla sa li eb` re li

waribaal ajaw ut xpatz naq texkam chaq li ranab`, lix beelom ut li ralal.

Chiru laj raqol chq`rab`, li qawa ch`in xye naq Ch`iich Mo`ol jwal xraj xkamsinkil aj Wak Chan K`awil ut naq setok lix jolom. Naq li ralal re Ix Kin jwal ch`ab`iil naq t`kamq` re xkolbal Mutul re li inka us.

Naq rab`ii li aatin, Ix Kin ril li ras ut xyere naq kamsi li ralal, t`kamk rich`been.

Inka Naru t`baanu naq li esil naq a`an xbaanunq re. Ut b`atz`unq rukin aj Ch`ich Mo`ol sa li naaj re b`atz`unq b`olotz`oq ut naq li ajaw ril lix yuaam aj Ch`iich` Mo`ol, Ix Kin ut li ralal.

Sa li waribaal, Ix Kin jwal kajwi li bon kaq` sa lis tibet re Ch`iich Mo`ol ut xke lix t`rikr re b`atz`unq Bolotz` oq. Jwal naq kam jun li t`ikr re xkolbal lix tibet, naq k`am xkolbal xbeniraq sa tz`aq, chiru li che`.

Ix Kin ril lix beloom rukin xiw ut sa li ru. Abaanan Ch`iich Mo`ol xyere nq chi sa lix choon ba`un.

Na`baal li poyanam wuan sa li b`atz`unlebal, jwal naq rekasi xbaan li raalal re li tenamit Mutul. Sa li chuut aan wuan aj kay re ha ut wua re li ixq ut ba`tzuul re li qoq`kal.

Li poyanam jwal saeb`lix choon xbaan li ba`tz`unk, ik Kin jwal a`an xchapok re la naaj. Jwal saeb lix choon naq Wak Chan K`awiil ut lix komon xe ok sa li b`atz`unlebal.

Laj tij wuan sa tzuul ut wuan jun li bolotz` re uul qeq wuan li iq sa, jwal beleeb uq ru li bolotz`. Aj Ch`iich Mo`ol wuan jun lix esil re xkol`bal li ralal ut a`an ajwi.

Li winqeb` jwal xex jal lix tojb`al nim, ut rilbal aj Ch`iich Mo`ol jwal xextz`ap sa re xbaan rilbal.

Laj tij xko`q li bolotz` sa xbeeneb` ut ch`iich Mo`ol ut Wak Chan K`awiil xe pis`ko`q` ut xexkul rib` sa iq re naq

ani chap li bolotz` xbeen. Li bolotz` pisk`oq ruKin aj Ch`iich Mo`ol, ut ab`aanan lix qomon sa lix chuut xchap li bolotz` ut xkam sax been lix jolom aj Wak Chan K`awiil. Li qomon aj Wak Chan K`awil xchap ut xkut sa li be, Ch`iich Mo`ol jwal kawresirib` re xkulbal li bolotz`, xkut naj sa wuan xnaaj.

Xpatz li aj`l re Ch`iich Mo`ol ut li poyanam jwal sa lix chool, ix Kin jwal ke`lo li iq re ut xk`alu li ralal ruKin xkawilal.

Laj tij xke li bolotz`, ab`aanan Wak Chan K`awil jwal qeqo wuan lix batzunbal.

Ab`aanan naq xe chalch`aq li bolotz` Wak Chan K`awil, xbaan lix yoklal, inka xwuan chikaw jwal Ch`iich Mo`ol xkeb`al lix aj`l.

Ix kin jwal sa lix ch`ool rilbal lix beelom ut seeq xkauxlak re xkolbal rib`; Ch`iich Mo`ol jwal chabil sa lix chool,

Sa jo`nal a`an Ch`iich Mo`ol xbook aj wak Chan K`awil re risinkil lix komoneb` ut xkebal xkomon li batzunq. LI b`atzunq xt`ik`la jwal Wak chan k`awil jwal ra sa lix sa,

Ix Kin xkame sa li ochoch re ajaw naq wuan li ralal xkame chiru sa lix telb ut xkam sa lix wuaribal naq xkam li kulaal. Ix Kin jwal kaw xyaab ut jap re sa li choch`. Chixjunil li yuaam jwal abaanan jwal naba`al li inka us ut laj kanjel jwal neqe yabak ut neqe alinaq chirix li rixakil li ajaw.

Aran xeril naq li wuqub` xka`k`aal re kab`laju po re wuqlaju xwuqk`aal xkab`o`q`ob`. Wak Chan K`awil xchunla sa lix naaj li ajaw lix kanab li ranab` Ix Kin ut chirixchiq a`an xyuwa aj Chak tòo iicha ll.

546 D.C.?, Kaltuun Hix jwal chiru kamaan Aj Wosal Chan xraj naq t`eok sa lix nimal Saal.

Wak Chan K'awil, a`an li ajaw abaanan li nimla qawa chin re li tenamit nach`, abaanan inka wuan sa xjolomink re li tenamit Maya, ut inka Naru ut li ukleb na sach. Jwal timil, Mutul jwal kam yook. Ut aj nacom jwal xkee re lie sil, wak chan k`awil jwal xbo`q li qawachineb` ut aj tij.

Rukin a`atin a`in yebil, li iq jwal a`al. Li qawa chin xatinaq ut xye naq li nimal ajaw re lix yuwa, Chak Took Iich`ak II, Mutul jwal nimla tenamit abaanan lix nimal jwal naj xoq li mayej re chixjunil li tenamit sa lix rubel.

Jun li kanjel jwal ch`aqi, neqe taqlaak li poyanam re li k`aleb`aal ut li tenamit re Mutul, war neqexye li k`anjelak. Laj k`anjel neqex k`anjela kurtz`ak ut neqex kanjela.

Ut yiib`ahom ut tiik li b`e rukin nabal b`uyam; ab`aanan neqe b`onoq ut utz`ujinbil li ochoch re tij ut li ochoch re Ajaw rukin kaq, saq`, q`an ut rax. Jwal naq li k`anjel jwal kaw, neqe wuaq ch`ab`iil laj k`anjel; ixim ke`bil, xya`al kenq` ut ik.

Ut sa jalan, jwal xwulaq esilal sa li rokebaal iq; na abiman re Kan jwal chapbil li k`alebal, tenamit jalan tenamit. Kan nach`ok chaq ut Chak Tòok iich`ak II jwal naq kol liqa tenamit. Kaloonte Balam, jwal jun sut xkut li k`awilal, ut jwal xkano ru.

Ut laj inka useb xkaux jwal a`an xex chap Maasal, jwal kamaan xbaanu sa jalan jalan tenamit. Sa lix naaj aj Kaloonte Balam ut Ch`iich Mo`ol, Ix Kin inka wuan sail lix cho`oleb` re xkolbal li tenamit jun junq`. Li jukub` li neqe ch`al sa nima re nima Belmopàn ut na el saal naranjo.

Ut saal jwal inka xtenqa Mutul, ut Ox Wits` Ja` jwal jun

ajwi laj tenq` re Mutul li jun ajwi li rokebal. Kan jwal x`el
sa mu ut jwal yalok rugin Mutul.

Waqłaju re xka` li po re Oxłaju xwaqxaqk`aal xkab` o`q`ob` (9.5.19.1.2) Wak Chan K`awil jwal na ril lix nimal re Yajaw Te Ki`inich II ut Ox Wits' Ja'

Wak Chan K`awil yo chi rilbal li nimal re mutul. Chan ru naq la in xin tz`eq chixjunil lin komon, xyere aj Ox Wits` Ja` jwal xkab` li mayej texqe`.

Naq li ajaw Ox Wits` Ja` xkam, Wak Chan K`awil xb`ehék sa tenamit re naq ril lix wechb`een, Yajaw Te Ki`inich II (vasallo de su Majestad), sa waqlaju re xka` li po re Oxłaju Xwaqxaqk`aal xkab` o`q`ob`.

Lix nimqehik re li wuakib Katun jwal na`ch wuan, ut ab`aanán, Wak Chan K`awil xye aj Ox Wits` Ja` xkomon wua ut uq re kanjelak re xyibankil jun xnaaj tij sa`xkab`a.

Ut sa hab` jalan, Wak Chan K`awil jwal xke lix naaj re lix wechb`een re lix nimqehik, lix wuakib` Katun sa waqxaqlaju re rox po re hab` kaalaju xwaqxaqk`aal xkab` o`q`ob` D.C.. (9.6.0.0.0.).

Wak Chan K`awil x`akab li roq ut xye naq Yajaw Te Ki`inich II inka us lix naleb`. Yajaw Te Ki`inich II xpatz` naq xkanab chi naj lix rilobal ut lix nimal ib`, ut naq ki xchut`la rukin aj Kan.

Junlaju re xka` po re waqi` xwaqxaqk`aal xkab` o`q`ob` (9.6.2.1.11) Wak Chan K`awil naj yalok rukin aj Yajaw Te Ki`inich II

Yajaw Te Ki`inich xchuut`ub`rib` rugin naj tenamit aj ralch`och` ut xqeman li tenamit re Kan rugin a`in Mutul xtz`eq lix nimal. Ut inka wuan lix mayej li tenamit Kan, inka wuan li kay ut li xkolbal rugin aj tenamit Kan. Laj k`uulanel maka chiq li ixim, ut tojo junes k`aj wuan. Xwulak li kutan naq li qana maqa wuan sa lix ch`akach. Maq`a li wua sa li ochoch jun jun, li tenamit Mutul jwal te tz`oqa`q; jwal nab`al neq`e ok rugin lix kawilal sa li xnaaj li ixim sa tenamit.

Li ch`ajom ajaw jwal xy`eeb re xbanumanq jun li mayej re naq li ajaw tex q`e li maatan. Li ixqeb` jwal xe seeq naq ab`iman, naq nekexye naq li hab inka neke raj, li teraj a`an li ixim. Wak Chan K`awil xye naq wuan li wua, ab`aanan li ixq x`exyere aj b`alaq`.

Sa q`oqyink a`an, li ajaw xril jun jun li poyanam naq yokeb chi xik re Mutul; ab`aanan xbokeb aj kanjel re li ochoch ajaw. Laj nacom x`aatinaq xbeen re xyebal karu na kulman ut li wua re li poyanam.

Xye laj ilol re, naq maqa chiq li tz`ekeom; laj ilol re xye naq Ox Wits` Ja` jwal ba`bay ajwi najq`e.

Yajaw Te Ki`inich II xye naq inqa ut xye naq inqa Naru naq rahob`tesink lix poyanam. Ut ab`aanan, Wak Chan K`awil xpatz` sa lix kawa lix wechb`een ut lix rahom.

Ut ab`aanan naq xyeman a`an naq jun li qawa chin jwal ch`abil lix ch`ool xke lix chuut chiru lix chuut aj Ox Wits` Ja ut ch`ix k`at`q` aj Yajaw Te Ki`inich II. Jun nimla tik`r rugin lix b`onol re Kan xwuaq`li xbeen reeb`. Wak Chan

K`awil jwal wuan lix joxki`l, ut naj yere li roch`been naq inka na raj xt`enkan`q`il.

Li poyanam jwal neq` eetz`uun re li ajaw re Mutul, neqe xkut li wua re q`enaq` ut neqe xyere naq aan li mayej; ut wak Chan K`awil x`eleliq sa tenamit sa li majelal.

1 xbeen re li po re kiib` xb`eleek`aal xkab` o`q`ob` (9.6.8.4.6) Kan, rugin Ox Wits' Ja' ut Saal, ut t`ane`k re Mutul

Li qawa chin re Kan neqe ril ch`an ru Mutul naq jwal maka chiq lix kawilal xb`aan li tz`okaak.

Lix sa` yamyo inka neke ril an`i, ut xbaan li majel re li wua, Wak Chan K`awil xnujaq li inka neqe raj`.

Ab`aanan Kan inka naraj ru. Ut jalan ak` ajaw xwulak sa lix nimal Kan a`an aj Ts`iiba`anche`, Ch`úuysa`an Jaajkunaj (testigo celestial). Li ch`ajom jwal wan lix kaux re xsik`b`al li nimla ib`, ut naq xtane Mutul, jwal xtaw jun tz`alamink jwal inka ch`aaj.

Ch`úuysa`an Jaajkunaj xbaan jun xb`oqok re xchabp`al lix puub. Aj Wosal re Saal ut Yajaw Te Ki`inich II re Ox Wits` Ja` xyere; ut kama`an ajwi xex ye laj jolominel re Maasal, Xultun ut jalan.

Ch`úuysa`an Jaajkunaj xkam li be re lix chuut laj puub re taw b`al aj Yajaw Te Ki`inich II; ut xe` b`ehék chiru Saal sa be re Mutul.

Sa lix been li ochoch tij, Wak Chan K`awil xrab`i chi najt chan ru naq li tenamit xe` xch`al sa xbeen. X-ok sa li ochoch tij aran xmuq li ranab` ut xloch jun li xam. Xyok`rib` ut xk`e li xki`kel sa jun perel chi hu, xk`e sa jun xna`aj. Sib` qeq xnujaq sa li ochoch tij, jun choq qeq`. Li ajaw tijoq, xyere li sib`, ut xyere li mu`siq` re ranab`.

Xyaloq ut xex kamsi li a`an ut li ralal, ut inka xru atinaq ut xya`baaq jwal kaw. ut ril jun xam re li saqe Baalam jwal kama`a`an li ranab` sa li sib`. Ut a`an xrabi li ranab` xyebal re naq xbanuman karu lix banuman, ut inka Naru xjalbal karu lix banuman.

Wak Chan K`awil xkut rugin lix jolom ut maka xye, jwal junes wuan.

A`an ril lix se` li ranab` ut ch`an ru naq na ril lix telb` re q`alunk. A`an xraj xtawb`al ut lix mu re li ranab` sach` sa li sib` jwal xtaqe`. Chi`sa li ochoch xye naq naj ra`; ut xbeen sut naq naj`ye li aantina`an.

Wak Chan K`awil x`el sa li naaj tij; sa li tzuul re li ochoch pek na`ril chij junil li chuut puub reeb laj ralchoch` sa li relebal iq sa jun jun li roqebal re Mutul.

Ut chanru li tuntún xeòk chi eekank sa choxa, Wak Chan K`awil xrisi lix ch`iich ut xkube` sa li eeb` chiru li saqe baalam. xchut li winqeb` ut ro`yben sa li relebal iq re Mutul.

Jwal wankeb lix t`ikr aj puub, jun jun jwal kaw li xul li nekexnaw ru, li nimla chuut aj puub, Wak Chan K`awil ril aj Yajaw Te Ki`inich II sa lix tz`ol, ut maka xye a` a`an.

Li ajaw re Kan ril ut ril taka`, ut ril ta`neq lix tenamit ut naq xkut li ruq lah wuaj`b` xe ok chi wuajbaq re li yalok.

Wak Chan K`awil inka xsu`ki chi rix, ut xko chi ru laj chuut puub na chal chi ru. Li roq junpaat; rugin sa il lix chool.

Li sowen re laj halcón jwal nab`aal re xbanunkil, ut xjach lix tz`ool ut xexchap li yalok. Wak Chan K`awil xril chan ru lix chuut aj puub xjach rib`; naq ril xnaqru aj Yajaw Te Ki`inich II jwal xyalok ut ab`aanan jwal nab`aleb aj puub saxbeen.

Wak Chan K`awil xkutbal chiru aj Ch`úuysa`an Jaajkunak, Aj Wosal ut Yajaw Te Ki`inich II, sa`jonal a`in xex yere naq patz`oq choq re lix yuaam, ut li ajaw xye naq inka t`banu, jwal t`raj li kamk`.

Ch`úuysa`an Jaajkunaj xye naq Wak Chan K`awil kamk`

sa kutan a`an ut xbaan li inka us xb`aan, li tenamit Mutul jwal kamk`rukin. Li tz`aq ut li nimla pek ut li hu nà tz`ib`aman lix yuam ut lix komoneb` jwal te kamsik`. Li nimla hu li wuan lix esilal karu li na kulman sa lix yuam li ajaw jwal tex k`atbil.

Jwal lajeek`aal hab, laj ralchoch re Wak Chan K`awil xe`hulaq toj sa Teootihuacan re jolominq tenamit re li tenamit mayab` ut jwal nim lix nimal Mutul sa li ruchichoch aj ralchoch.

Ab`aanan, Ch`ùuysa`an Jaajkunaj jwal xye naq laj holcanes jwal yalok sa li tenamit.

Wak Chan Kauuil ut li qawach`in x`eril chan ru li nimla etalil pek jwal maka chiq na qana ut neke suk`i sa choch`; Aj wosal xkulrib rugin Wak Chan K`awil ut rugin nim li yalok rugin li ch`iich re pek.

Li saqe Baalam xch`e li ch`ooch ut Wak Chan Kauil rilbal kamaan sa li balba`. Ut ab`aanan xtz`aap sa li ru` ut jwal nim li choch.

Lix chuut aj puub aj Kan x`el sa li tenamit rugin aj p`reex, xkanab` chirix li tenamit kamenak. Li musiq re MUTUL xwuaq`li sa choxa kamaan li sib` ut li cha ut li saqe Baalam ut x`ajok re naq xoq li kanti` re qo`qyin.

Re rilbal li majel, li poyanam re Mutul jwal xraj li tenamit sa chabilal ut sailal. Mutul jwal kamenak. Li tenamit jwal nim chanru xwuanjiq, ut jwal kanab`anb`il, ut sa lix yi tenamit inka.

Ut lix qomon jwal pim aj chiq ru choq re Oxlaju
xwuqk`aal hab` (133 años)...

